

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ "ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ,

ΑΘΗΝΑΙ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1942

ΑΡΙΘ. 32.

Η ΑΛΛΗ ΠΛΕΥΡΑ

Ἀπασχολήθη ἤδη ἡ στήλη αὐτή, καὶ κατ' ἐπανάληψιν μάλιστα, μὲ τὸν παρατηρούμενον ὑπερβολικὸν ἀτομικισμόν. Αὐτὸς ὁ ἀτομικισμὸς σκοτῶνει τὴν ἀλληλεγγύην ποὺ ἀποτελεῖ βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ζωὴν ὄχι μόνον τοῦ συνόλου ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀτόμου ἀκόμη.

Καιρὸς ὅμως εἶναι νὰ φανῇ, εἰς τὴν στήλην αὐτὴν πάλιν, καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ τοῦ ζητήματος. Διότι ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ ἀτομικισμὸς ἤμπορεῖ νὰ ἀναδειχθῇ πολύτιμος ὅταν χρησιμοποιηθῇ πρὸς καλλιέργειαν μιᾶς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας εδεργετικῆς καὶ τωνατικῆς διὰ τὸ σύνολον.

Λέγεται συνήθως ὅτι ὁ ἀτομικισμὸς εἶναι ἐλάττωμα. Τὸ ἀκριβέστερον εἶναι νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐλάττωμα ἀποτελεῖ ἡ ἀσυνέπεια μὲ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦμεν τὴν ἰδιάζουσαν ἰκανότητα αὐτοτελοῦς ζωῆς καὶ δράσεως, μέσα εἰς τὸ κοινωνικὸν πλαίσιον ποὺ μᾶς περιβάλλει.

Ἐὰς παρατήρησιν κανεὶς τί γίνεται σήμερον. Καθένας μᾶς κυττάζει διὰ τὸν ἑαυτὸν του καὶ μόνον, καὶ δὲν ἐξαρτᾶ τὴν ὑπὲρ τοῦ ἀτόμου του μέριμναν, ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἄλλοι ἐπιδεικνύουν ἢ ὄχι τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῆν. Αἱ δυσχέρειαί αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτῆν δὲν τοῦ ἀνακόπτουν καθόλου τὸν ζήλον. Τουναντίον, ἀποτελοῦν ἕνα ἐπὶ πλεόν κίνητρον διὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου.

Διατί ὅμως αὐτὴ ἡ ἀπενέργεια νὰ ἐξαφανίζεται, ὅταν πρόκειται διὰ τὴν ἠθικὴν συντήρησιν τῆς προσωπικότητος;

Ἀτομισταί, προκειμένου νὰ συντηρήσωμεν τὴν σωματικὴν μᾶς ὑπαρξιν, χάνομεν αἰφνιδίως τὴν ἀτομικότητά μᾶς προκειμένου περὶ τοῦ ἠθικοῦ πεδίου. Ἀφίνομεν καὶ ἡμεῖς τὸν ἑαυτὸν μᾶς νὰ ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸ περιβάλλον, ἀπὸ τὴν σαρκοποίησιν τῶν πολλῶν, καὶ ἂν ὄχι νὰ παρὰσυσθῇ εἰς τὸν κατήφορον, πάντως νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἰδικὴν του πρόοδον, νὰ ψυχρανθῇ, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν πνευματικὴν του ἀκτινοβολίαν. Προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ συντήρησις τῆς ψυχικῆς μᾶς ὑποστάσεως, φαίνεται ὡς νὰ μᾶς ἐγκαταλείπῃ ἡ τόσον θαυμαστὴ ἐκείνη ἀτομικὴ πρωτοβουλία καὶ αὐτοτέλεια, ἡ ὁποία τόσα κατορθώνει προκειμένου περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς ὑλικῆς μᾶς συντηρήσεως.

Καὶ ὅμως ἀκριβῶς ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ λάμψῃ ὁ ἀτομικισμὸς μᾶς! Ἐδῶ εἶναι στάδιον δράσεως τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, ἡ ὁποία διακρίνει τὸν λαόν μᾶς. Ἐδῶ, εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν συντήρησιν τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν τοῦ περιβάλλοντος, ἐδῶ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἀτομικισμὸς μᾶς, ὡς θῶραξ χαλύβδινος διὰ νὰ περισώσῃ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν μᾶς προσωπικότητα ἀκεραίαν, θησαυρὸν πολύτιμον καὶ διὰ τὸν ἑαυτὸν μᾶς, καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν ὅλην.

Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔρχονται καὶ προσλαμβάνουν ἰδιαίτερον ἀξίαν ὅσα ἐπιστήμονες, τῆς ὀλοκληρωμένης ἐπιστήμης σκαπανεῖς, εἶχαν εἰπεῖ περὶ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀτομικῆς προσωπικότητος, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὴν ἰδίαν τῆς ὑπαρξιν μέσα εἰς τὸ περιβάλλον εἰς τὸ

ὁποῖον ζῆ. Νομίζει κανείς, ὅτι διὰ τοιούτους καιροὺς ἐγράφησαν ἄρθρα ὅπως ἓνα πού εἶχε γραφῆ πρό ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὸ πασίγνωστον ἱατρικὸν περιοδικὸν «La Presse Médicale» μὲ τὸν τίτλον «Savoir être soi». Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ξέρη νὰ διατηρῇ τὴν ψυχικὴν του προσωπικότητα, νὰ εἶναι ἓνα φῶς, μεγάλο ἢ μικρό, ἀλλὰ πάντοτε φῶς, πού ζητεῖ τὸ περιβάλλον διὰ νὰ ἀκτινοβολήσῃ μέσα εἰς αὐτὸ καὶ ὄχι διὰ νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ αὐτό. Καὶ ἡ φυσικοχημικὴ ἐρευνα τοῦ ἀνθρωπίνου οργανισμού, (δὲν ἠμποροῦμεν ἐδῶ νὰ ἐπιναλάθωμεν τὴν σχετικὴν εἰδικὴν ἀνάλησιν) καὶ ἡ βιολογικὴ του ἐπισκόπησις μᾶς δείχνουν ὅτι αὐτὴ ἡ αὐτοτέλεια τῆς προσωπικότητος ἔχει προβλεφθῆ ἀπὸ τὴν φύσιν κατὰ τὴν διάπλασιν τοῦ οργανισμοῦ μας. Καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς ἠθικῆς αὐτῆς αὐτοτελείας ἀποτελεῖ διὰ τὸ ἄτομον ἐκφυλισμόν, διὰ τὸ σύνολον καταστροφὴν ὀλοκληρωτικὴν.

*

Ἐνα τέτοιον ἀτομικισμόν ἢ, ἂν προτιμᾶτε, διὰ νὰ ξεφύγωμεν ἀπὸ τὴν κακὴν ἔννοιαν τοῦ ὄρου, μίαν τοιαύτην αὐτοτελῆ προσωπικότητα θὰ ἔπρεπε ὅλοι νὰ καλλιεργήσωμεν μέσα μας. Τὸν ἀτομικισμόν πού μεταβάλλει τὴν κάθε προσωπικότητα εἰς πηγὴν ἐνεργείας ἠθικῆς, καὶ τὴν κάνει ἱκανὴν νὰ ἐπηρεάξῃ ἐνεργητικῶς τὸ περιβάλλον, νὰ τροφοδοτῇ πνευματικῶς τὸ σύνολον, ἀντὶ νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν γύρω του πνευματικὸν ὑποσιτισμόν. Πρὸς τὰ ἐκεῖ ἐκδηλούμενος θὰ ἦτο εὐεργετικώτατος ὄντως ὁ ἀτομικιστικὸς χαρακτῆρ τοῦ λαοῦ μας. Καὶ αἱ σημεριναὶ δυσχέρειαι θὰ ἦσαν εὐεργετικώταται δι' ὅλους μας, ἂν συνετέλουν εἰς μίαν τοιαύτην ἐκδήλωσιν τῆς ἀτομικῆς μας προσωπικότητος.

Ναί, ἀλλὰ αὐτὰ ὅλα προϋποθέτουν π ρ ο σ ω π ι κ ὅ τ η τ α. Καὶ αὐτὴ δὲν στέκει εἰς τὸν ἀέρα τῶν κενῶν λόγων. Θεμελιούται ἐπάνω εἰς τὸν θεμέλιον Ἐκείνον, ἄλλον ἀπὸ τὸν ὁποῖον οὐδεὶς δύναται θεῖναι. Ὅταν ὁ Θεμέλιος αὐτὸς λείπῃ, κάθε προσπάθεια εἶναι ματαία.

Τὸ ἔδειξεν αἰῶνων πείρα. Τὸ δείχνει καὶ ἡ πείρα τῆς ἐπικαιρότητος. Καιρὸς εἶναι πλέον νὰ τὸ καταλάβωμεν ὅλοι μας!

τὸ θέλω
τῆς ζωῆς

Ο "ΓΥΙΟΣ ΤΟΥ ΤΖΑΚ,,

«Ἴσως νὰ ἔχετε ἀκούσει ἢ διαβάσει τὴν γνωστὴ ἱστορία μὲ τὸν κατάδικον, πού πρὶν ἀπ' τὴν ἐκτέλεσίν του ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ φιλήσῃ τὸν πατέρα του καὶ ἀντὶ γιὰ φιλημα τοῦ ἔκοψε μὲ τὰ δόντια τὸ αὐτί, ἀποδίδοντας τὴν καταστροφή του σ' αὐτόν. Μὰ αὐτὸ δὲν μ' ἐμποδίζει νὰ σᾶς γράψω τὸ παρακάτω περιστατικὸ τῆς ἐπαγγελματικῆς μου ζωῆς. Μοῦ τὸ θύμισε ἡ «κὸρη τοῦ Τζάκ» στὸ τελευταῖον «θέατρο τῆς ζωῆς» μὲ τὸν τίτλον «στὸ κάρο τῶν σκουπιδιῶν».

Μ' αὐτὰ τὰ λόγια ἀρχίζει τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἀναγνώστης μας, «τέως διευθυντῆς μιᾶς φυλακῆς». Καὶ μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ ἀποδίδομε στὸν χῶρον τῶν στηλῶν αὐτῶν τὸ περιστατικὸ πού διηγεῖται.

*

Τελείωνα, ἓνα ἀπομνημόνεον, τὴν ἐργασία μου, στὸ γραφεῖο τῆς φυλακῆς, γράφει, ὅταν ἔντονη λογομαχία μὲ τὸν φύλακα τῆς πύλης μὲ σήκωσε περιέροιο στὸ παρῶντο πού ἔβλεπε στὴν δεντροφυτεμένη αἰθλή.

—Τὸ παιδί μου! Ἄπονοι!

Ὁ βαθύς του πόνος καὶ τὰ χιόνια πολλῶν δεκαετιῶν πού λεύκαιναν τὸ κεφάλι του ἐξηγοῦσαν τὴν ὑπομονὴ τοῦ φύλακα στὴ φασαρία καὶ τὸ κακὸ πού προκαλοῦσε ἓνας γέρος. Στὸ ἓνα χέρι ἀπειλητικὰ σηκωμένο τὸ μπαστοῦνι του. Χειρονομοῦσε μὲ τ' ἄλλο καὶ τρανταζότανε. Καὶ γύριζε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ γιὰ νὰ μάθῃ ὅλος ὁ κόσμος τὴν ἀγανάκτησίν του.

—Ἄκουσε κόσμε, σύντρεξέ με, βοήθησέ με!...

Ὁ κόσμος ἀπὸ γύρω ἔτρεχε μὲ διηρασμένη περιέργεια. Κι' ἓνα σμήνος ἀλητόπαιδα τὸν τριγύριζαν φωνάζοντας «ἓνας ἐλαφροσκιατός!»

Κάποιος τὸν ρώτησε γιὰ τὴν φωνάζει.

—Τί με ρωτᾷς παιδί μου... Μοῖρα σκληρὴ μὲ χτύπησε. Τὸ σπίτι μου ξεθεμέλιωσε. Τὸ παιδί μου!

Ἔδωσα διαταγὴ νὰ μπάσουν μέσα τὸν γέροντα, μ' ὄλο πού ἡ πύλη ἦτανε πιὰ κλειστή.

Λυωμένος στὰ πόδια ἔπεσε σὲ μιὰ καρέκλα. Ὁ ψυχικὸς κάματος φαινόταν νὰ τὸν πιέξῃ περισσότερο ἀπὸ τὴν κόπωση τῆς ὀδοπορίας.

—Τὸ παιδί μου ζητάω. Τόχετε ἐδῶ...., ἀναστένανε.

—Πῶς λέγεσαι παπού; τὸν ρώτησε ἓνας ἀρχιφύλακας σκύβοντας στὸ κμητρῶο φυλακισμένων.

—Τί νὰ με κάνης ἐμένα, παιδί μου, παραπονιέται ἐκεῖνος, ἀφήσέ με ἐμένα, μὲ πήρε τὸ ποτάμι...

—Καλά, συγκαταβαίνει ὁ ἀρχιφύλακας πῶς τὸ λένε τὸ παιδί σου;

Ἐπε τ' ὄνομα.

Ὄρθιος, ὁ ἀρχιφύλακας σέρνει σκυφτὸς τὸ δάχτυλο στὶς σελίδες τοῦ πολυδουλεμένου βιβλίου γυρεύοντας τὸν κατάδικο. Νευρικά ξαναγυρίζει στὰ πρῶτα φύλλα μὰ καὶ πάλι ἀκαρπο βγαίνει τὸ ψάξιμό του.

Ὁ γέρος περιμένε ἀνυπόμονα. Τίναζόταν συχνὰ ἀπὸ κάποια φοβερὴ σκέψι γιὰ τὸ παιδί του. Σήκωνε τὸ χέρι γιὰ νὰ σκουπίσῃ πότε τὸν ἰδρωτὰ τῆς ἀγωνίας πότε μιὰ σταλαγματιὰ πού κυλοῦσε ἀπὸ τὸ θολωμένο του μάτι.

—Νὰ παιδί μου δὲς τὸ γράμμα πού μοῦστειλε προχθὲς τ' ἀπόβραδο στὸ χωριό.

Προχώρησα καὶ πῆρα τότε τὴν ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν ἀρχιφύλακα. Ἦταν, κοντὰ στὴν ὑπογραφή, σημειωμένο κ' ἓνα δεύτερο ἐπώνυμο. Μὲ αὐτὸ ἦταν γνωστός στὴ φυλακὴ ὁ γυιός του. Τὸν εἶχα μάλιστα διορίσει σὰν ἐπιμελητὴ τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ τὸν φιλοτιμῶ κ' ἐπειδὴ εἶχε στοὺς ἄλλους καταδίκους μεγάλη ἐπιβολή.

Ἔστειλα νὰ τὸν φέρουν. Ἀλλὰ ἡ ὥρα περνᾷ χωρὶς νὰ φαίνεται.

—Δὲν θέλει νάρθῃ!... εἶπε, μπαίνοντας μόνος του ὁ φύλακας.

Ἡ δουλειά μου μὲ ἔχει ἐξοικειώσει στὶς σκληρὲς στιγμὲς. Μὰ τὸ βλέμμα τοῦ δύστυχου πατέρα, στὸ ἄκουσμα τῶν λέξεων αὐτῶν, μοῦ προκάλεσε φρικίاسι.

Τὸν πῆρα ὁ ἴδιος καὶ πήγαμε στὸ κελλί τοῦ γυιοῦ του. Ἦταν σὰν νὰ τὸν ὠδηγοῦσα στὸν τάφο του, καθὼς σκοτείνιαζε ὁ διάδρομος καὶ χτύπαγε ἡ ταγκίλα τῆς ὑγρασίας τῆς μῆτης.

Κάτσε ἐδῶ νὰ τοῦ μιλήσω, λέω στὸ γέρο καὶ μπαίνω μόνος στὸ κελλί.

Σηκώνεται ὀρθιος ἀπὸ τὴ γωνιά του ὁ κατάδικος. Τὸν πλησιάζω φιλικά:

—Γιῶργο, ὁ πατέρας σου!

Τρικυμία στὴν ψυχὴ του.

—Ὁχι, ὄχι!

Καὶ τρέχει νὰ κλείσῃ τὴν πόρτα.

Ὁ ψυχικὸς του σάλος ξεσπᾷ σὲ νευρικὲς χειρονομίες.

—Τί νὰ τὸν κάνω; μοῦ λέει ὕστερα μὲ σκυμένο τὸ κεφάλι. Δὲν ἔχω ψυχὴ νὰ τὸν δῶ. Τί νὰ τοῦ πῶ; Ἀφήστε με! Εἰμαι ἄρρωστος καὶ δὲν θὰ ζήσω πολὺ. Θέλω νὰ πεθᾶνω μὲ τὸ παράπονο τὸ δικό του. Μὰ τότε γιατί τοῦ ἔγραψα; Ἔρχεται ὦρα πού κάτι μὲ τραβάει ἐκεῖ πού ξεκίνησα. Ὁχ Θεέ μου!

Ἐπικλοῦμαι τὸ κῦρος μου καὶ φωνιάζω μέσα τὸν δύστυχο πατέρα του.

Καλλίτερα ὅμως νὰ μὴν ἐρχότανε. Ὁ γυιός του τραβήχτηκε στὸ βάθος τοῦ κελλιοῦ του, στὴ σκιά, κ' ἀπὸ κεῖ ἔξω φρενῶν, συνεχίζει, κατὰμυτρα τώρα στὸν πατέρα του, ἓνα τρομερὸ κατηγορητήριο. Ἀπ' τὸν χείμαρρο τῆς οργῆς, πού μπερδεύει τὰ λόγια του, ἓνα φαίνεται καθαρά: σ' ἐκείνον ρίχνει τὴν κατάντια του.

Ὁ πατέρας ἔστεκε ἀπολιθωμένος καὶ ἄφωνος ἐμπρὸς στὸ παιδί του. Ἦταν ἀπερίγραπτη ἡ ὀδύνη του.

—Τὰ βλέπεις αὐτὰ τὰ σιδερένια κάγκελα τοῦ κλουβιοῦ μου; χειρονομεῖ δείχνοντας ψηλὰ τὸν φεγγίτη. Μάθε λοιπὸν πῶς μοῦ τὰ κάρφωσες ἐσύ... Μ' ἔσπρωξες μὲ τὰ δύο σου τὰ χέρια στὴν καταστροφή μου...

Σώπασε ἀπότομα σφίγγοντας τίς γροθιές του.

Καὶ νεκρικὴ ἀπλόθθηκε σιγὴ ὕστερα ἀπὸ τὸ κατηγορητήριό αὐτό...

Δὲν ἀνθεξε ὁ γέροντας. Ἐπεσε κάτω λιπόθυμος. Τὸν ἔβγαλαν στὸν καθαρὸ ἀέρα νὰ συνέλθῃ. Ὁ γυιός φουσομανοῦσε μέσα στὸ ἡμίφωτο κελί.

—Βρὲ Γιῶργο, δὲν μίλησες καλά στὸν

ἄνθρωπο αὐτὸ πού σ' ἔφερε στὸν κόσμο, τοῦ λέω μὲ ἐλεγκτικὴ στοργή.

—Ξέρεις κύριε διευθυντά πόσο σεβασμὸ σου ἔχω... Μὰ πές μου εἶναι ζωὴ αὐτή; Ναι, μὲ ἔφερε στὸν κόσμο μὰ γιὰ νὰ μὲ πετάξῃ στὸ ρέμμα. Πῆρε ἐκεῖνος μιὰ θέσι στὸ χωριό. Μὰ ἔτσι τὸν ὠδήγησαν οἱ γονιοὶ του; «Τὴν τιμιότητα, μοῦλεγε, τὴν βρῆκαν οἱ ἔξυπνοι γιὰ τοὺς κουτούς». Πῆγα στὸ ἔξωτερικό. Ἔγινε τυχοδιώκτης. Κυνήγησα τὴν εὐκολὴ ἐπιτυχία. Μὰ πουθενὰ δὲν μπόρεσα νὰ πιάσω τὴν εὐτυχία. Πέρασα τὰ νειάτα μου σὰν ὑπνοδάτης καὶ τώρα πού ξύπνησα βρέθηκα κλειδωμένος στὸ ἀπαίσιο αὐτὸ μπουντροῦμι, περιμένοντας τὸν θάνατο, γιὰ νὰ λυτρώσῃ τὸ ἄρρωστο κορμί μου καὶ τὴ σκοτωμένη ψυχὴ μου...

Τὸν ἄφησα πάλι μόνο. Εἶδα πὼς αὐτὸ ἦταν τὸ καλύτερο.

Ἦστερα ἀπὸ λίγους μῆνες πέθανε. Ὁ ἐφημέριος τῆς φυλακῆς μου εἶπε πὼς τὸν εἶχε καταφέρει νὰ δεχτῆ τὸν πατέρα του, καὶ ἀκόμα πὼς πέθανε εἰρηνεμένος.

Ἡ πίστι διωγμένη ἄλλοτε ἀπὸ τὶς χιμαρικές του προσπάθειες, τὸν ἀναζήτησε μέσα στὴ σκιά καὶ τὴ μοῦχλα τοῦ κελλιοῦ του, γιὰ νὰ τοῦ χαρίσῃ ἐκεῖ τὴν εὐτυχία πού γύ-

ρῆσε μάταια, πλανημένος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατέρα.

*

Εἰσφέρουν τὰ χειρόγραφα αὐτὰ μιὰ ἀκόμη εἰκόνα στὸ δράμα τῶν διαφορῶν «Τζάκ».

«Ἐνόμισα καθήκον μου νὰ σᾶς γράψω γιὰ τὸν Τζάκ τὸν δικό μου—μᾶλλον γιὰ τὸν «γυιὸ τοῦ Τζάκ»—γράφει, τελειώνοντας τὴν ἐπιστολὴ του, ὁ ἀναγνώστης μας.

«Δὲν ξέρω ἂν κι' αὐτὸς ἐδῶ, ὁ Τζάκ, γύρισε στὸ χωριό του μὲ χρυσὰ δόντια καὶ λαστιγένιο κολλάρο ὅπως ὁ δικὸς σας τοῦ τελευταίου «θεάτρου τῆς ζωῆς». Πάντως ὁμως γύρισε, τότε, μὲ «νέες ἰδέες πού τις δασκάλεψε, ὅπως φαίνεται, ἄριστα στὸν γυιὸ του».

Μὰ βέβαια, ἀγαπητὴ ἐπιστολογράφε, ἀπὸ κάθε τόπο μποροῦν νὰ μᾶς δείξουν ἕναν Τζάκ, μὲ μικρὲς διαφορὲς ἴσως, μὰ πάντοτε τὸν Τζάκ πού εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ εἶναι ὁ προοδευτικὸς ἀμαθής. Τὸν Τζάκ πού περιφρόνησε τὶς αἰώνιες ὑποθήκες ὅπως τὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα. Τὸν Τζάκ—θύμα τῆς ἐκλαϊκευμένης «ἐπιστημονικῆς ἀπιστίας» πού γίνεται στὸ τέλος ὁ καλοπληρωτῆς τῶν σπασμένων της.

ΟΥΤΙΣ

ΝΥΧΤΑ

Κι' ἐνῶ τοὺς μαύρους πέπλους της ἡ νύχτα ὀλοῦθε ἀπλώνει,
κι' ἀμέτρητα φεγγοβολοῦν στὸν οὐρανὸ τ' ἀστέρια,
καὶ συμαζεῦοντ' οἱ χαρὲς κι' ἀποκοιμιοῦντ' οἱ πόνοι,
καὶ σὰ νὰ σβύνετ' ἡ ζωὴ στὴ νεκρικῆ σιγή,
θωρῶ νὰ ὑψῶνῃ πρὸς Ἐσὲ τὸ Σύμπαν μύρια χέρια,
καὶ νοιώθω, ὦ Πλάστη, τὸ ἄπειρο νὰ Σὲ δοξολογῇ.

Γ. Β

Ο ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ένας άπ' τούς σοφώτερους ανθρώπους, πού παρουσιάσθηκαν στόν όρίζοντα τής ελληνικής διανοήσεως τīs πρώτες δεκαετίες ύστερ' άπ' τήν Παλιγγενεσία, πρέπει άσφαλώς νά θεωρηθί κι' ό Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Γυϊός του Λευκαδίου Ίωάννου Ζαμπέλιου, ένός άπ' τούς άρχηγούς τών Φιλικών τής Έπτανήσου κι' άργότερα άνωτάτου δικαστικού καί δραματογράφου, ό Σπυρίδων γεννήθηκε στά 1815 κι' άκολουθώντας τήν οίκογενειακή του παράδοσι άφωσιώθηκε νωρίς στά γράμματα, γιά νά φανή κατόπιν ένας άπ' τούς μεγαλύτερους Έλληνας πεζογράφους στόν 19' αιώνα. "Αν καί στά θέματα πού τόν άπσχόλησαν διαπιστώνουμε μιά μεγάλη ποικιλία, όμως ή μεγάλη του συγγραφική δύναμι κι' ή βαθεία του έρευνητική ικανότητα λάμπει προπάντων στά δυό μεγάλα του έργα τ' άφιερωμένα στή μελέτη τής Βυζαντινής Έλλάδος καί του μεσαιωνικού μας πολιτισμού. Τό πρώτο, μέ τόν τίτλο «Μελέτη περί μεσαιωνικού Έλληνισμού» (σελίδες 594) προτάχθηκε σάν εισαγωγικό βιβλίο γιά τήν κατανόησι τών «Δημοτικών Άσμάτων τής Έλλάδος» πού τά εξέδωσε μαζί (Άθήναι 1852). Τό δεύτερο, πού θεωρείται καί τό σημαντικώτερο έργο του συγγραφέως, μέ τίτλο «Βυζαντιναί Μελέται» (Άθήναι 1857, σελίδες 696+ρβ') στρέφεται κυρίως στήν έρευνα τών πηγών τής Νεοελληνικής Έθνότητας, πού ό συγγραφέυς τīs βρίσκει στή μέση βυζαντινή έποχή, καί συγκεκριμένως άπ' τόν Η' μέχρι τόν Ι' αιώνα(1).

(1) Άλλα αξιόλογα ιστορικά έργα του Ζ. είναι τά «Ιστορικά σκηνογραφήματα», ή μελέτη «Καθίδρουσι Πατριαρχείου έν Ρωσία» (Άθήναι 1859), καί ή πραγματεία «Γιαλοελληνικά» (Άθήναι 1864). Στο μυθιστόρημα άσχολήθηκε ό Ζαμπέλιος μέ μεγάλη έπιτυχία: Οί «Κρητικοί γάμοι» μέ υπόθεσι ιστορική, θεωρήθηκαν από μερικούς σαν ένα άπ' τά καλύτερα τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, άν καί τό ζημιώνει ή υπερεκθαθεύουσα γλώσσα. Αί «Αναμνήσεις μοναχής» μυθιστόρημα γραμμένο Ιταλικά, είχε μιά έξαιρετική ύποδοχη στήν Ιταλία καί χρειάσθηκε νά φανή σέ επανειλημμένες έκδοσεις. Σημαντικό μέρος τής εργασίας του ό Ζαμπέλιος άφιέρωσε στή σύνταξι μεγάλου Έτυμολο-

γικού Λεξικού, πού σκοπού του ήταν νά δείξη τή συγγένεια τών ελληνικών ριζών μέ τīs κελτικές καί ρωμανικές: έξεδόθη μόνο τό α' μέρος του μέ τίτλο «Parlers grecs et romains» (Παρίσι 1879) όπου, παρά τīs έλλειψεις πού παρετήρησαν οί ειδικοί, δείχνεται ή βαθεία γλωσσολογική του άνθρώπου, χάρισμα πού φαίνεται καί στά άλλα του έργα. Έπίσης αίσθησι μεγάλη προκάλεσε κι' ή έργασία του Ζαμπέλιου «Πόθεν ή κοινή λέξις τραγουδά» πού ένα μέρος τής άφιερωμένο σέ κριτική του Σολωμού, έκαμε τόν Πολυλά ν' άπαντήση μέ τό φυλλάδιό του «Πόθεν ή μουσικοφοβία του κ. Σ. Ζαμπέλιου».

II

Ό Ζαμπέλιος δέ γράφει καθαυτό ιστορία, ώστε νά τόν άπασχολούν άσημαντες λεπτομέρειες καί περιστατικά χωρίς αξία. Είναι μάλλον ό βαθύς μελετητής πού κατέχει από προτιήτερα σέ όλο τό πλάτος τής τήν Ιστορία πού τόν άπασχολεί, κι' έρχεται τώρα νά γονιμοποιήση τīs γνώσεις του καρποφορώντας πλούτο φωτεινών συμπερασμάτων καί διδασκαλιών. Είναι ό φιλόσοφος τής Ιστορίας, ό «ιστοριόνομος», καθώς λέει ό Ίδιος, πού άδράχνει γέρα στήν πιό κατάλληλη στιγμή κι' άπ' τό πιό καιριο σημείο τό κάθε Ιστορικό γεγονός, καί σέ προσκαλεί νά δής κάτω άπ' αύτό καί μέσα άπ' αύτό τήν μουσική καί σοφή πορεία τών γεγονότων, τήν ψυχή ενός όλόκληρου λαού, πού πάλλει από ζωή καί βαδίζει τό δρόμο τής άποστολής του, τής πάνσοφης κι' άγρυπνης έπιστοασία τής θείας Προνοίας, πού τό βλέμμα τής ακολουθαίει πατρικά τīs πορείες τών λαών όπως καί τών ατόμων.

Ποιά είναι λοιπόν τά κύρια σημεία πού

γικού Λεξικού, πού σκοπού του ήταν νά δείξη τή συγγένεια τών ελληνικών ριζών μέ τīs κελτικές καί ρωμανικές: έξεδόθη μόνο τό α' μέρος του μέ τίτλο «Parlers grecs et romains» (Παρίσι 1879) όπου, παρά τīs έλλειψεις πού παρετήρησαν οί ειδικοί, δείχνεται ή βαθεία γλωσσολογική του άνθρώπου, χάρισμα πού φαίνεται καί στά άλλα του έργα. Έπίσης αίσθησι μεγάλη προκάλεσε κι' ή έργασία του Ζαμπέλιου «Πόθεν ή κοινή λέξις τραγουδά» πού ένα μέρος τής άφιερωμένο σέ κριτική του Σολωμού, έκαμε τόν Πολυλά ν' άπαντήση μέ τό φυλλάδιό του «Πόθεν ή μουσικοφοβία του κ. Σ. Ζαμπέλιου».

ἔχουν τραβήξει τὴν προσοχὴ τοῦ ἔρευνητοῦ; Θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε πῶς αὐτὰ εἶναι πρὸ πάντων τέσσερα, καὶ τὸ πρῶτο πρῶτο: Ἡ κεντρικὴ θέσις ποῦ παίρνει τὸ Βυζάντιο στὴν Ἱστορία τοῦ ὄλου Ἑλληνισμοῦ.

*

Ἔργο Κολόμβων καὶ Μαγγελάνων ἐκαλοῦντο νὰ κάμουν τὸν περασμένον αἰῶνα δοσι εὐλικρινὰ καὶ με ἀγάπη πλησίαζαν τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Ἱστορία του. Καὶ κείνο κ' αὐτὴ ἦσαν χαμένα κάτω ἀπ' τὴ σκόνη τῆς ἀγνοίας, κάτω ἀπ' τὰ σαρίδια τοῦ χλευασμοῦ, τῆς βρισιᾶς, τῆς συκοφαντίας τῶν ξένων, καθὼς καὶ τῆς νεοπλουτικῆς περιφρονησεως ἢ τῆς ἀμαθείας τῶν κλασικοπληκτῶν δικῶν μας. Ἔργο δύσκολο! Ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἦταν ἡ «ἀσύγχυσις» ποῦ εἶχε προκαλέσει τῶν Εὐρωπαϊῶν ἱστορικών ἡ «δυσαιμία». Ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ δικὴ μας ἀμέλεια κ' ἀδιαφορία: «ἀφήνομεν τοὺς ξένους νὰ μᾶς παριστάνωσι τὸ παρελθὸν ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν προλήψεων των, καὶ κατὰ τὴν φορὰν τῶν συστημάτων καὶ συμφερόντων αὐτῶν» (B. 15) (2).

Τὶς δυσκολίες ὅλες τίς εἶχεν ὑπολογίσει καλὰ ὁ Ζαμπέλιος κ' εἶχε πάρει τὴν ἀπόφασιν νὰ τίς ξεπεράσῃ: «Ἀπαιτεῖται ν' ἀνασκειυάσωμεν πολλὰς ἐπικρατούσας προλήψεις νὰ ἐπικρινώμεν τὰς ἐσφαλμένους γνώμας, ὅσας ἐξέφερε καὶ καθιέρωσεν ἄχρι τοῦ νῦν ἡ μέθοδος τοῦ κερματισμοῦ ἀνάγκη ν' ἀνατρέψωμεν συστήματα πεφημισμένα καὶ προρριζῶς ν' ἀναστατώσωμεν, Ἰσως, τὴν δεσπόζουσαν ἱστορικὴν ἐρμηνευτικὴν. Πρέπει, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἡ ἀρχαιότης νὰ χάσῃ εἰς τοὺς ὄφθαλμοὺς τῶν θεωρῶν μερίδα τινὰ τῆς λαμπρόδος τῆς, ἡ δὲ μέση ἐποχὴ, ἔγειρομένη ἐκ τῆς τέφρας καὶ τῆς σκοτίας, νὰ ἐπισταθῇ εἰς τὴν προσήκουσαν ἐκείνην περίθλεπτον θέσιν, ὅπου τὴν ἔγκατασταίνει ὁ Χριστιανισμός. Καὶ τοῦτο μετὰ θάρρους καὶ εὐτολμίας, χωρὶς ποσῶς ν' ἀναφροντίσωμεν τὴ θέλουσιν εἰπεῖ κατὰ τύχην, ἡ δεξιόθεν ἢ ἀριστερόθεν, οἱ σχολαστικοὶ ἀρχαιολόγοι». (Α.Δ.16).

Καὶ τὴ διδασκάν ὄλοι αὐτοὶ γιὰ τὸ Βυζάντιο; Ὁ Μοντεσκιέ, ὁ Λεμπώ, ὁ Βολταίρος, ὁ Γίββων ἐπέμεναν νὰ γράφουν περὶ δῆθεν παρακμῆς. Ὁ Φαλμεράδερ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἔδωχε τὸν Ἑλληνισμὸν ἀπ' τὸ Βυζάντιο γιὰ νὰ βάλῃ Σλαῦσος. Ὁ

Τσιγκάκιζεν ἦταν ὁ πρῶτος ποῦ ἔγραψε «σπουδαίαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας», ἀλλὰ κ' αὐτὸς «εἰς τὰ καθέκαστα παρεῖδε πλείστα ζωτικὰ ζητήματα, καὶ ἐπομένως ὑπέπεσεν εἰς τὴν συνήθη τῶν παρεξηγήσεων τρίβον». Εἶχαν ἀρχίσει βέβαια ν' ἀκούγονται καὶ δικαίαι φωνές, μὰ αὐτὲς ἦσαν πολὺ λίγες καὶ οὔτε ἔφθαναν ὡς τ' αὐτιά τῶν δικῶν μας ἐδῶ κάτω, ποῦ ἐξακολουθοῦσαν νὰ μένουν στὴ μακαρία τους ἀγνοία—ὅπως πολλοὶ καὶ μέχρι σήμερα—ἢ νὰ φοβοῦνται πῶς ἡ ἀληθινὴ ἐκτίμησις τοῦ Βυζαντινοῦ μεγαλείου θὰ ἐξήμιωνε τάχα τὴ λάμψιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἦθελαν νάβαι ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, δὲν ἤθελαν νάχουν καμμίαν σχέσιν με τοὺς Βυζαντινοὺς—πόσον ὠραία μᾶς ἔχει μιλῆσει γι' αὐτοὺς ὁ Παπαδιαμαντῆς στὸ διηγημὰ του «Λαμπριάτικος Ψάλλης»!— Ἀλήθεια, ἐχρειάζοταν ἐξαντλητικὴ δουλειὰ καὶ μεγάλη δύναμις νοῦ καὶ λόγου, γιὰ νὰ σπάσουν οἱ προλήψεις, ν' ἀναποδογυρισθοῦν οἱ συκοφαντίες, νὰ ριχθῇ φῶς μὲς' στὰ πηχτὰ σκοτιάδια. Σήμερα, ὅστερ' ἀπὸ τόσες δεκαετίες, ἡ ἐπισημητικὴ μορφή ἐνὸς Παπαρηγοπούλου, τὸ γόνιμον ἔργο τοῦ Λάμπρου, τοῦ Καρολίδου, τοῦ Ἀμαντοῦ κ' ἄλλων ἑλλήνων, παράλληλα πρὸς τίς ἀκούραστες ἔρευνες τῶν ξένων, ἔχουν ἐκτείνει πολὺ τὸ ἔργο τοῦτο τοῦ φωτισμοῦ. Πάντα ὅμως μέσα στὰ πρῶτα θὰ μὲν τὸ δυνατό καὶ φωτισμένο μυαλὸ τοῦ Ζαμπέλλου μετ' ὁ καθαρὸ βλέμμα καὶ τὴν κρίσιν τὴν εἰσοδικτὴ.

Γιὰ τὸν Ζαμπέλιο, οὔτε ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς οὔτε ὁ νεώτερος ἐξηγοῦνται καὶ φωτίζονται χωρὶς τὸν ἑλληνικὸ μεσαίωνα. Ὁ βυζαντινὸς Ἑλληνισμὸς εἶναι τὸ γεφύρι ποῦ τοὺς συνδέει. Γκρέμισε τὸ γεφύρι, καὶ θὰ δῆς τοὺς δυὸ αὐτοὺς κόσμους νὰ στέκωνται ἀπόμακρα, ξένοι ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο, διαφορετικοί, ἀσύνδετοι, ἀνεξήγητοι. «Ἡ δευτέρα καὶ μέση περίοδος—γράφει— ὑπερεχόντως τῶν ἄλλων ἐμπεριέχει τὸ νῆμα τῆς ἐνότητος καὶ ὁλομειας, τὸν κρῦφον λόγον τὸν συνδυάζοντα τὴν ἀρχαίαν μετὰ τῆς ἐνεστάσης κοινωνίαν. Ὁ Μεσαίων εἶναι ὁ μέσος οὐσιωδέστατος καὶ ἀρθρωτικὸς κρίκος ὁ συναρμολογῶν λογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς τὰ προηγουμένα μετὰ τῶν ἐπομένων» (Α. Δ. 23). Καὶ σ' ἄλλο μέρος: «Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 εἶναι ἐκ τῶν συμβάντων τοῦ αἰῶνος τὸ μᾶλλον συννηρημένον μετὰ τῶν προηγουμένων καὶ τῶν ἐπομένων.... Καὶ διὰ τοῦτο, ὅτις ἀσυναρτῆτως καὶ κεχωρισμένως πραγματεύεται αὐτὴν, ἢ ἐθελοτυφλῶται ἢ ἐλευεινῶς ἀπατάται» (Α. Δ. 502).

Δὲν εἶναι ὅμως μόνο συνδετικὸς κρίκος τὸ Βυζάντιο. Εἶναι καὶ δημιουργὸς τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Μέσα στοὺς κόλπους του,

(2) Γιὰ συντομίαν, ὅταν οἱ παραπομπὲς ἀναφέρονται στὶς «Βυζαντινὲς Μελέτες» θὰ σημειώνουμε ἕνα Β καὶ τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδος. Ὅταν ἀναφέρονται στὸ βιβλίον «Ἄσματα Δημοτικὰ μετὰ μελέτης περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ» θὰ βάζουμε τὰ στοιχεῖα Α. Δ. καὶ τὴ σελίδα.

στά χίλια ἑκατὸν τριάντα χρόνια τῆς διαρκείας του, χαλκεύθηκε ἡ νέα ἑλληνικὴ ἐθνότης. «Πότε ἀνακύπτει ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν ἑμφυλίων ἐρίδων κεκαθαρισμένος; Πότε, εἴμῃ κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἀναφαίνεται ἀκέραιος, ὄλομελής, ἀπαρσάχαρτος, καθάπερ σκευὸς ἐξ ἄμιγους φυράματος κατασκευασθὲν;» Χάρις στὸν μεσαιῶνα «τὸ Γένος θὰ μετατραπῆ εἰς "Ἔθνος" ἢ ἀσυνάρτητος ποικιλία θὰ μετατραπῆ «εἰς ἐνότητα ἀδιαχώριστον, εἰς οἰκογενεῖαν ἀκαταπάστως ἀπαρτιζομένην ἐν ὁμοιομορφίᾳ καὶ συμφυίᾳ εἰς ἔθνος» (Β. 45, 48). Τὸ Εἰκοσιένα λοιπὸν δὲν εἶναι ἀρχή· εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ συνέπεια τῶν προηγουμένων». Καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἐθνικότης δὲν ἀρχίζει «ὡς κοινῶς διαθρυλλεῖται, οὐδὲ ἀπὸ τῆς ἐν Πύλῳ ναυμαχίας, οὐδὲ ἀπὸ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει συνθήκης, ἀλλ' ἀρχεται ἐκεῖθεν ὅπου Θεὸς ἐστήριξε καὶ ἐθεμελίωσεν αὐτήν, ὅθεν οὐδεμία δύναμις ἀνθρώπινη ἰσχύει νὰ μετακινήσῃ αὐτήν» δηλ. ἀπὸ τῆς ἐγκυαθιδρύσεως τοῦ Ἐπτασυνδίου πολιτεύματος» (Α. Δ. 201) (3). Εἰδικώτερα μάλιστα τίς πηγές τῆς νεοελληνικῆς ἐθνότητος τίς βρῆκαί ἐ Ζαμπέλιος στὰ τελευταῖα χρόνια τῶν Ἰσαύρων καὶ πρὸ πάντων στὴν ἐποχὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τοῦ μεγάλου Φωτίου. Ἡ γλῶσσα τότε τοῦ λαοῦ, μεταμορφώνεται, μεταπλάθεται, παίρνει τὴν ἴδια σχεδὸν μορφήν πού ἔχει πᾶς μέχρι σήμερα. Μιά ἐπανάστασις—καὶ πόσο δυνατή!—ἔγινε τότε στὰ σπλάγχνα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Μιά εἰρηνικὴ ἐπανάστασις, πού ἔσωσεν ὀριστικὰ τὴν Ἑλλάδα. «Χωρὶς τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπαναστάσεως, τὸ νομοα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἤθελεν ἴσως ὑπάρχει σήμερον ἢ ἐντὸς βιβλιοθηκῶν καὶ εἰς σοφῶν τινῶν ἀναμνήσεις» (Β. 152).

Πόση ζωτικότητα ἔδωκε θάπρεπε νὰ κλείνει μέσα του ἕνα τέτοιος λάος! Ὁ ἱστορικός μας σταματᾷ μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ ζωτικότητα μ' ἐκπληξί καὶ μὲ θαυμασμό. Καὶ τὸν μεταδίδει καὶ σὲ μᾶς τὸν θαυμασμό του. Μᾶς δείχνει ἕνα λαὸν πού στέκει σὰν γρανίτης ἀκλόνητος στὶς θύελλες τῶν αἰῶνων, στοὺς καταρράχτες τῶν βερβάρων.

Ζωτικότης λαοῦ; Μάλιστα. «Ὅσο κι' ἂν τὸν ἐσυκοφάντησε τὸν λαὸν αὐτὸν ἡ ἐμπά-

θεια κι' ἡ ἀμάθεια, κι' ἂν τὸν κατηγορήσανε γιὰ μοιρολατρεία, μυστικοπάθεια κι' ἀβουλία, ὁ λαὸς αὐτὸς εἶνε ἀπ' τοὺς πιὸ δυνατοὺς πού ἔχει νὰ δεῖξῃ ἡ ἱστορία. Ποῖος τὸν εἶπε μοιρολάτρη; Ψέμα! Λαὸς καὶ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου μὲ θάρρος ἀντικρίζουν καὶ μὲ τὸ μέτωπο ψηλά λαοὺς καὶ στρατοὺς. Οἱ δῆμοι τῆς Κων/πόλεως, αὐτοὶ δὲν εἶναι πού ἔρριξαν τόσες φορές βασιλιάδες καὶ ὕψωσαν ἄλλους ἀξιώτερους στὸ θρόνο; «Τίς ὁ διερεύνησεν τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν δὲν ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ δραματικοῦ καὶ συντελεστικοῦ τῶν βυζαντινῶν ἱπποδρομιῶν; Οἱ δῆμοι τῶν χρόνων ἐκείνων περιήλθον ἐνίστε εἰς δύναμιν τοσαύτην, ὥστε ἀπέθεσαν αὐτοκράτορας καὶ ἄλλους ἀντὶ τούτων ἐνεθρόνισαν... Τίς ἐξεθρόνισεν τὸν Μαυρικίον καὶ τὸν Ρινότιμον Ἰουστινιανόν;... Τίς ἐσταύρισε τὴν χανότητα τῶν βασιλείων καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῶν συμβούλων των; Ὁ λαὸς, ὁ ὄχλος, τὸ χυδαῖον, ὡς συνειθίζουσι τινὰς ἐπιτόλοιαι συγγραφαίς ν' ἀποκαλῶσι τὸν κατὰ λόγους πολλοὺς ἀξιοθαύμαστον καὶ εὐσεβέστατον τῆς Ἑλλάδος μεσαιωνικὸν λαόν» (Β. 79, Α. Δ. 228). Τὸ ἴδιο κι' ὁ στρατὸς. «Ὅργανον εἰλικρινῆς κοινῆς γνώμης γενόμενον τὸ στρατόπεδον, πέμπει συνήθως ὑποψηφίους εἰς τὸν θρόνον ἄνδρας διατρέποντας ἐπὶ πολιτικῇ συνέσει καὶ πολεμικῇ ἔμπειρίᾳ» (Β. 90). Ὁ στρατὸς αὐτὸς μὲ τὸν Ἡράκλειον ὕψωνει τρόπον ἀνάξια ἐκείνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, θριαμβεῖται μὲ τὸν Νικηφόρο Φωκά, γράφει ἐποποιεῖς μὲ τοὺς Κωνσταντινούς.

Χάρις στὴν ἀκατάβλητην ἐκείνη ζωτικότητά του ὁ ἑλληνισμὸς τοῦ Βυζαντίου μένει ἀπείραχτος ἀπ' τίς μυριάδες τῶν ἐπιδρομῶν, τοὺς ἀφομοιώνει ἀντὶ ν' ἀφομοιωθῇ, καὶ κρατᾷ στερεὰ τὰ σκήπτρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ πολιτικὰ πρῶτα στὴ διάρκεια τῶσων ἑκατονταετηρίδων. Οἱ ἴδιοι οἱ Δυτικοὶ ἀνεγνώριζαν ὡς τὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνος ὅτι ὁ βυζαντινὸς θρόνος ἦταν ὁ πρῶτος τῆς χριστιανωσύνης, ἡ ὑπερτάτη κοσμικὴ ἐξουσία.

III

Ἄν ὅμως τόσο κεντρικὴ καὶ βαρυσήμαντη θέσι παίρνει μέσα στὴν ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ Βυζαντινὴ Ἀυτοκρατορία, δὲν εἶναι λιγώτερο ἐξαιρετικὴ ἢ ἀποστολὴ πού ἐξεπλήρωσε γενικώτερα μέσα στὴν ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης κι' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Κι' αὐτὸ εἶν' ἕνα ἄλλο σημεῖον, ὅπου σταματᾷ καὶ ἐξαναγυρίζει συχνὰ ὁ Ζαμπέλιος. Ὁ ἱστορικός μας θυμᾶται τὰ σημαντικὰ ἐκείνα λόγια τοῦ Γίββωνος: «Καθὼς ὁ μουσουλμάνος ὅταν προσεύχεται γυρίζει τὸ κεφάλι πρὸς τὴ Μέκκα, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο κι' ὁ ἱστορικός πρέπει

(3) Τὴν γνώμην αὐτὴν τοῦ Ζαμπελίου ἤρθε κατόπιν ἡ ἐπιστήμη νὰ τὴν ἐπικυρώσῃ πανηγυρικῶς. Ὁ Ἐσσελιγκ γράφει: «Τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐνότητα, τὴν ὁποῖαν οὐδεμία πολιτικὴ εἶχε κατορθώσει μέχρι τοῦδε νὰ πραγματοποιήσῃ, διὰ τῆς συγχωνεύσεως τῶν διηρημένων ἑλληνικῶν φυλῶν, ἐδημιούργησεν ἐπὶ τὸ τέλος ἡ Ἐκκλησία» (Βυζαντινὸν καὶ Βυζαντινὸς Πολιτισμὸς, Μετάφρ. Σ. Σακελλαροπούλου, ἐκδ. γ' σ. 17).

νάχη τὸ βλέμμα στρεμμένο πάντα πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολι» (B. 67).

Ὅσο κι' ἂν θέλῃ νὰ κομπάζῃ ὁ νεώτερος πολιτισμὸς καὶ νὰ παραγνωρίῃ τὶς ὑποχρεώσεις του, ἡ ἱστορία εἶν' ἕνας μάρτυς ποῦ δὲν κρύβει τὴν ἀλήθεια καὶ δὲν λείει ψέματα ποτέ. Ὅχι μόνο μιὰ φορά, μὰ πολλές φορές τὸ Βυζάντιο προτάσσοντας μὲ στιβαρὸ χέρι τὴν ἀσπίδα του, ἔσωσε τὴν Εὐρώπῃ καὶ τὸν πολιτισμὸ. Ξεχύθηκαν οἱ βαρβαρικές φυλές στὸ πρόσωπο τῆς Εὐρώπης; « Ἐστρέψαν πάντες οἱ ποιοτὶ τὸ βλέμμα πρὸς τὸν θρόνον τοῦ Κωνσταντινίου, ὡς πρὸς ἀπλανῆ καὶ σωτήριοι ἀστέρα, ὅστις μόνος ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς ἐκείνης ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τινὰ λιμένα καὶ πλοῖον καὶ πλήρωμα... Ὁ μόνος ὁδοὺς αὐτοκράτωρ τότε καὶ βασιλεὺς ἐν γῆ, ἀντεπροσώπευσεν αὐτόθεν τὸ παρελθόν, τὴν ἱστορίαν, τὴν νομιμότητα, ἀνεδέχθη τὴν σωτηρίαν τοῦ κόσμου ἔμπροσθεν τῆς ἀγενοῦς βαρβαρότητος» (B. 101).

Καὶ τὸν καιρὸ ποῦ ἡ Δύσις παραδίνεται στὴ λεηλασία τῶν βαρβάρων καὶ βυθίζεται στὸ σκοτάδι, μένει ἀσθυστος φάρος πολιτισμοῦ τὸ Βυζάντιο, γιὰ νὰ μεταδώσῃ τὴ λαμπάδα τοῦ φωτὸς καὶ στοὺς Ρώσους, τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους, τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς Ἀραβας, καὶ σ' αὐτὰ τὰ κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. «Ἐσχον εὐεργέτημα καὶ τοῦτο τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος... Διότι, τὶς ἐσχημάτισε τὴν σημερινὴν εὐρωπαϊκὴν συμπολιτείαν, θεμελιώσας ἐκ προοιμίων αὐτὴν ἐπὶ τῶν ἱερῶν βάθρων τοῦ Χριστιανισμοῦ; Τὶς ἄλλος εἰμὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, διὰ μέσου τῆς Ἐκκλησίας του, προητοίμασε καὶ προηυτέρισε τοῦτον τὸν νῦν πολιτισμὸν, κηρύξας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας εἰς γένη βάρβαρα καὶ πολυάριθμα, τὰ ὁποῖα, ἐὰν εἶχον μείνει ἀκατήχητα καὶ ἀβάπτιστα καὶ ἐχθρικά πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ἴσως, συμμαχοῦντα, ἦθελον ἐκ δευτέρου ἀνατρέψει τὸ πρόσωπον τῆς Εὐρώπης;» (A. Δ. 393).

Ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν ΣΤ' αἰῶνα στέλλει στὴν Δύσι καθηγητάς, ἐπιστήμονας, νομομαθεῖς ἰδρύει σχολὰς καὶ δικαστήρια ἀνορθοῖ τὸ λατινικὸν πνεῦμα, ὅπερ ὑπὸ τὸν δούλειον ζυγὸν εἶχεν ἀποναρκωθῆ, οὕτω δὲ προπομπὸς τοῦ πολιτισμοῦ γενόμενος, προδιαχαράσσει τὸν δρόμον τῆς δυτικῆς ἀναγεννήσεως» (B. 104). Μετὰ δύο αἰ-

ῶνες, ἐξ ἀφορμῆς τῶν εἰκονομαχικῶν διωγμῶν, ἕνα πλῆθος σοφῶν Ἑλλήνων καταφεύγουν στὴ Δύσι. Φέρνουν ἐδῶ τὴ μάθησι, μεταφράζουν ἄπειρα βιβλία ἑλλήνων πατέρων καὶ ἀρχαίων φιλοσόφων, «τὰ ἱερά καὶ ἐγκύκλια μαθήματα ἀναθάλλουσιν, ὁ ἐγχώριος κληρὸς φιλογραμματεῖ, αἱ ἐκκλησίαι ἠχολογοῦσιν ἑλληνικὰς ψαλμωδίας, τὰ σχολεῖα γέμουσι μαθητῶν, φιλόσοφοι πλατωνίζοντες ἢ ἀριστοτελίζοντες προσηπαντῶσι τὸν αἰῶνα τῆς Φλωρεντινῆς Ἀκαδημίας,.... Τὰ σπέρματα τοῦ ἑλληνισμοῦ πίπτουσιν αἰθὴς εἰς εὐγονον γῆν, καρποφοροῦσι δευτέραν φοράν, μετὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πολυθίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου...» (B. 313-315). Τὸ ἴδιο φαινόμενο, καὶ σὲ μεγαλύτερη ἀκόμη κλίμακα, θὰ παρουσιασθῆ κι' ἀργότερα, στὰ χρόνια τῶν «ἐνατικών» συνόδων κι' ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἄλωσι τῆς Πόλης.

Καὶ ἐνῶ ἀπ' τὴ μιὰ μεριά τὸ Χριστιανικὸ Βυζάντιο μὲ τὴ λάμψι τοῦ πολιτισμοῦ του ἔλκυε πρὸς τὸ φῶς τοὺς βαρβάρους κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη παιδαγωγεῖ καὶ φωτίζει τοὺς λαοὺς τῆς «ζοφώδους Δύσεως», ὅπως τὴν ἔλεγε τότε ὁ Μέγας Φώτιος, συγχρόνως ἐργάζεται μέρα καὶ νύχτα, γιὰ νὰ ἐτοιμάσῃ τὴν κληρονομίαν ποῦ θ' ἀφήσῃ στὶς μελλοντικὰς γενεάς. Ἐπεξεργάζεται τὴν πίστι καὶ τὴν ἠθικὴ τῆς Χριστιανικῆς, ποῦ θὰ νὰ σὲ δλοὺς τοὺς αἰῶνες ἡ βάσι κάθε ἀληθινοῦ πολιτισμοῦ. Καταρτίζει νομοθεσίαν ὑπέροχην, «μνημεῖον ὄντως ἀξιοσέβαστον, ὑπογραμμὸν, καθ' ὃν διάφοροι τῆς σημερινῆς Εὐρώπης λαοί, ἐπὶ αὐτονομοθεσίᾳ νῦν μεγαλαυχούντες» ἔχουν ρυθμίσει τὴν κοινωνικὴ πορεία τους κι' ἔχουν συντάξει τοὺς δρους τοῦ πολιτισμοῦ τῶν (A. Δ. 232).

Αὕτη εἶναι ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια. Οἱ ἀπληροφόρητοι ἢ κακοπληροφορημένοι μποροῦν νὰ φωνάζουν πῶς τὸ Βυζάντιο δὲν ἔπαιξε κανένα οὐσιαστικὸ ρόλο στὴ δημιουργία τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Ἡ προκατάληψις, ἡ ἀγνοία, ἡ παραγνώρισις βασικῶν γεγονότων, μπορεῖ νὰ κυριαρχοῦν γιὰ λίγο, μὰ κάποτε ἔρχεται κι' ἡ ὥρα ν' ἀποδειχθῆ πῶς ἀποτελοῦν πολὺ κακὴ μέθοδος ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης.

(Θὰ συνεχισθῆ)

Γ. ΒΕΡΠΙΤΣ

ΣΥΝΤΡΙΠΤΙΚΗ ΟΜΟΛΟΓΙΑ

Τό νά ξέρη κανείς κατά βάθος τήν εποχή του, είναι, βέβαια, μιά από τίς πειό χρήσιμες γνώσεις. Καί ἡ μελέτη τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῶν συγχρόνων μας εἶν' ἐκείνη πού θά δώσῃ τίς πολυτιμότερες πληροφορίες. Αὐτήν ἀκριβῶς τήν ἔρευνα τῆς ψυχικῆς ζωῆς τῆς ἐποχῆς πού ἔκλεισε μέ τόν σημερινό πόλεμο, ἐπιχειρεῖ ἡ ἐργασία ἐτούτη, μελετώντας τὸ οὐσιαστικό περιεχόμενο, τόν ψυχικό κόσμο τῶν βιβλίων πού ἔδωσαν οἱ πεζογράφοι τῆς. Ἡ Τέχνη, χάρι στήν εἰλικρινεία τῆς, δίνει τήν πιστότερη καί πλουσιώτερη εἰκόνα τῆς ζωῆς, μιά εἰκόνα μάλιστα ζωντανή. Μέσα σ' αὐτήν, δταν πρόκειται γιά Τέχνη ἀληθινή, βλέπει κανείς τὸ ἐσωτερικό τῶν ἀνθρώπων, ἀκούει τήν ἐξομολόγησι τῆς καρδιάς του. Οἱ περισσότερες, ἴσως, ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς μᾶς δείχνουν πάνω σ' ἕνα φωτισμένο προσκήνιο τὸν ρόλο πού παίζει, στήν καθημερινή του ζωῆ, ὁ ἀνθρώπος-ἡθοποιός. Όταν ὁ ρόλος αὐτός τελειώσῃ, πέφτει ἡ αὐλαία, πού μᾶς κρύβει τήν ὑπόλοιπη, τήν ἀληθινή, ζωῆ. "Ἔτσι καί πολλές γραπτές ἐκδηλώσεις δέν εἶν' ἄλλο παρ' ἀποσπάσματα τοῦ ρόλου πού παίζει ἀνάμεσα στοὺς τριγυρινούς του τὸ ἄτομο, λόγοι, ἀγορεύσεις, ἐτοιμασμένες ἀπὸ πρῖν, χαλκευμένες γιά νά κρύψουν τήν ἀλήθεια—δραματικὴ πολλές φορές, ἀλλοιώτικη σχεδὸν ὅλες—πού ζῆ σὺ τὸ ἐσωτερικό τῆς καρδιάς. Τί νά μελετήσῃς τότε καί τί συμπεράσματα νά βγάλῃς ἀπὸ κάτι ψεύτικο; Ἀκόμα, πῶς νά συζητήσῃς μέ κάποιον πού, ὅτι κι' ἀν τοῦ πῆς, αὐτός... παίζει τὸ ὄλο του; Πρέπει νά τὸν παραμονέψῃς κάποια στιγμή πού θάχη βγάλῃ τὴ μάσκα. "Ἔ, αὐτὸ γίνεται μέ τὸ μέσο τῆς Τέχνης.

*
Ἡ «Ζωὴ ἐν Τάφῳ» τοῦ Στρατῆ Μυριβήλη εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ βιβλία ἐκεῖνα πού γράφτηκαν ἀπὸ στρατιῶτες τοῦ Μεγάλου Πολέμου. Καί μόνο ἕνα τέτοιο θέμα ἐξασφάλισε, σ' ὅσα ἀπ' τὰ βιβλία αὐτὰ ἦταν ἄρτια καί στήν καλλιτεχνικὴ ἔκφρασι, τὴν ἐπιτυχία, ἀφοῦ ὅσοι εἶχαν ζήσει τὸν πόλεμο, μ' εὐχαρίστησι ἤθελαν νά τὸν ξαναθυμηθοῦν· κι' ὅσοι, ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος, δέν τὸν ἔζησαν, πάντα εἶχαν τὴν περιέργεια νά τὸν γνωρίσουν ὅσο μπορούσε περισσότερο, γιὰ νὰ νοιώσουν—ἐκ τῶν ἄ-

σφαλοῦς—τὸν συγκλονισμό του.

Ἡ «Ζωὴ ἐν Τάφῳ» ἱκανοποιεῖ ἀπόλυτα παρόμοιες ἐφέσεις, προχωρεῖ μάλιστα βαθύτερα: Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας αὐτῆς («Ἀκτίων ΛΑ' σελ. 81) ἔγινε λόγος γιά τὴν ἐπιθυμία πού κατέχει τὸν ἀναγνώστη νά βρῆ μέσα στὸ βιβλίο μιά ψυχὴ, νά ἐπικοινωνήσῃ μαζί της καί νά πλουτισθῇ μέ τὴν πείρα τῆς. Λοιπὸν, κι' αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία τὴν ἱκανοποιεῖ ἡ «Ζωὴ ἐν Τάφῳ». Δέν ζωγραφίζει μόνο συνταραχτικά γεγονότα, ἀλλὰ προβάλλει πάνω τους μιάν ἀνθρώπινη ψυχὴ, τὸν ἐβελοντῆ λοχία Κωστούλα, πού τὰ ζῆ. Ἡ ἀντίδρασι τῆς ψυχῆς αὐτῆς, σὲ κάθε στιγμή καί σὲ κάθε περίστασι, θλιθερὴ ἢ καί χαρούμενη, εἰκονίζεται ζωηρά. Ὑστερα ἀπ' αὐτὰ καταλαθαίνει κανείς πῶς ἕνα τέτοιο βιβλίο δέν μπορούσε παρὰ νά γνωρίσῃ τὴν ἐπιτυχία: Ἐκτός ἀπὸ τὴν καλλιτεχνικὴ ἔκφρασι, πού ἔδω τὴν προϋποθέτουμε καί δέν τὴν ξεετάζουμε ἀφοῦ δέν ἐνδιαφέρεται τὴν ἀποψί μας, θέμα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα, ἀπὸ κείνα πού δημιουργοῦν τὰ πλουσιώτερα καί δυνατώτερα αἰσθήματα καί τίς μεγαλύτερες ἀπορίες. Κι' ἀκόμα, ἀντιμέτωπη σ' αὐτὰ μιά ἀνθρώπινη ψυχὴ, καί μάλιστα μιά ἀντιπροσωπευτικὴ τοῦ μέσου ὄρου τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ἀνθρώπινη ψυχὴ, τόσο πού ὁ ἀναγνώστης θαρρεῖ πῶς ζῆ αὐτός ὁ ἴδιος τὰ γεγονότα τοῦ βιβλίου. "Ἔ, δέν ἔχει πιά παραπάνω σκαλοπάτι ἢ ἀξιολογικὴ σκάλα, παρὰ τὸ τί κατορθώνει ἡ ψυχὴ τοῦ ἥρωα καί τί προσφέρει στήν ἀντιμετώπισι τῶν προβλημάτων, κοινῶν καί γι' αὐτὸν καί γιά τὸν ἀναγνώστη προβλημάτων. Θά φαῖν ἀπ' τὰ παρακάτω κι' αὐτό. Ἀλλὰ κι' ἀπ' ὅσα εἰπώθησαν γίνεται φανερό πῶς τὸ βιβλίο αὐτό, ἡ ζωὴ μῆς ψυχῆς, δίνει ἀφθονο ὄλικό γιά τὴν ἔρευνά μας.

*
Εἶναι λοιπὸν χαρακτηριστικό, ὅτι κι' ἐδῶ, στὸ βιβλίο πού ξεετάζουμε, ὁ ψυχικός αὐτός κόσμος παρουσιάζεται ὁ ἴδιος, ὅπως τὸν ἐγνωρίσαμε κι' ἀπὸ ἄλλα ἔργα—ὅπως τὸν εἶδαμε καί στὴ φυσικὴ ζωῆ, ὅπως κι' ἐμεῖς ἴσως τὸν ἐζήσαμε:

Ὁ ἥρωας τοῦ βιβλίου, πού διηγεῖται τὴ ζωὴ του στὸ μέτωπο, ὁ λοχίας Κωστούλας εἶναι—σάν γνήσιο παιδί τοῦ αἰῶνα του—

Ένας άπιστος. Τό ξέρει κι' ὁ ἴδιος καί πολ-
λές φορές λέει πῶς ἔχει χάσει τήν πίστι.
Εἶναι ἀλήθεια πῶς ἔννοεῖ κυρίως κάποια
εἰδική πίστι, δηλαδή τήν πεποίθησι πού
ἄλλοτε εἶχε στά ἰδανικά τοῦ πολέμου ἐ-
κείνου, εἶναι ὅμως τόσο πολλή καί τόσο
χοντροκομμένη ἡ ἀσέβεια τοῦ βιβλίου,
ὥστε γιά νά καταλάβῃ ὁ ἀναγνώστης πό-
σο μακριά βρίσκεται ὁ ἥρωάς του ἀπό τή
Χριστιανική πίστι, κάθε ἄλλο παρά ἀπαραί-
τητη τοῦ εἶναι ἡ ρητή ὁμολογία τοῦ ἴδιου.
Ἐξόκληρο τό βιβλίον εἶναι ἄφθονα περι-
χυμένο μέ χτυπητή ἀπιστία, συχνά μάλι-
στα πτάνει νά κἀνη καί πνεύμα εἰς βάρος
τοῦ Θεοῦ καί τῆς Πίστεως! Ἦταν, βλέ-
πεις, ἀκόμα τότε ὁ καιρός πού ἡ ἀποστα-
σία, τό κλάστημα τῆς πίστεως, ἔκανε ἐν-
τύπως, ἐξάφνιζε, κι' ὁ ἀρνητής ἐπόζαρε
γιά ἥρωας τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας,
πνεύμα ἐλεύθερο, δυνατό καί μεγάλο. Γρή-
γορά αὐτές οἱ κλωσιεῖς ἔγιναν τόσο πολ-
λές, ὥστε δέν ἐξάφνιζαν πιά κανένα. Κα-
τάντησαν κοινός τόπος, κι' ὅλοι κατάλα-
σαν πῶς δέν εἶναι δά καί σπουδαῖο κατόρ-
θωμα, μιά κλωσιό—φτάνει νάξη κανεῖς
δυό πόδια, ἄν ἔξη μάλιστα καί τέσσερα
ἀκόμη καλύτερα!

Ἐστόσο, ἔλατε νά τόν ἰδοῦμε ἀπό κοντά
τό λοχία Κωστούλα. Ἄς προσεγγίσουμε
τήν ψυχὴ πού ζῆ μέσα στίς σελίδες τοῦ βι-
βλίου: Εἶναι λοιπόν, ἕνας ἀξιόλογος ἄν-
θρωπος ὁ λοχίας αὐτός. Δέν εἶναι κανένα
ἀπό κείνους τοῦς καμποτίνους τῆς ἀπιστί-
ας, πού κατὰ βάθος δέν τοῦς ἀγγίζει ποτέ
κανένα πρόβλημα ἔξω ἀπό τό πῶς θά δώ-
σουν τό τομάρι τους κάθε λογιῆ χόρτα-
σμα. Ἄντιθετα, εἶναι μιά ψυχὴ καλλιερη-
μένη καί λεπτή, κι' ἀκόμα μᾶς ζωγραφίζει
τόν ἑαυτό της μέ πληρότητα καί μέ βάθος.
Ἐάχουμε λοιπόν κι' ἐδῶ τό εὐτύχημα νά
παρακολουθήσουμε τήν ἀληθινή ἑσωτερι-
κή ζωὴ ἐνός ἀπίστου στήν ἐποχὴ μας. Ὁ-
ταν ὑπάρχη ἡ προϋπόθεσι αὐτῆ, δηλαδή ἡ
εἰλικρίνεια, εἶναι σά νά κάνουνε ἕνα πει-
ραμα, μιά ἐφαρμογὴ τῆς ἀπιστίας, ὅπως
δοκιμάζεται πειραματικά στό ἐργαστήρι-
ο μιά θεωρητικά δοσμένη πρότασι.

Λοιπόν, ὁ ἄνθρωπός μας χάρι στήν ἀπι-
στία του δέν καταφέρνει ἄλλο παρά νά
βγάξῃ ἀπό παντοῦ δυστυχίες: Πρῶτα πρῶ-
τα αὐτῆ ἡ ἴδια ἡ Ἐλλειψίς κάθε πίστεως,
ἀκόμη καί τῆς πίστεως στήν... ἀπιστία, εἶ-
ναι μιά δυστυχία. Ὅπως καί νά τό κάμης,
εἶναι γιά κλάμματα τό καράθι πού ἔχασε
τήν κατεῦθούσι του. Νά πάρη στραβό δρό-
μο, εἶναι κακό. Μά καί μέ τό νά παραδέρ-
νῃ στό ἴδιο μέρος, χωρίς καμμία πορεία,
δέν γλυτώνει. Ἔτσι ὁ ἥρωάς μας κατα-
τάει νά ζηλέψῃ—πράγματα ἀδύνατα γιά
τῆ δική του πνευματικὴ συγκρότησι—τήν
πάρωσι, τόν ἀπόλυτο κυνισμό, τήν ἀποκτη-
νωσι. «Νά, μιά τέτοια δλάκερη ἀπιστία»,

λέει, «ἀξίζει τόν κόπο, μᾶ τήν ἀλήθεια. Εἶ-
ναι πιά μιά λύση γιά τήν ἠθική ἀγωνία»
(σελ. 260) (*). Καί τῆ βλέπει ὁ ἀναγνώ-
στης σέ πολλά μέρη τοῦ βιβλίου διάχυτη
τήν ἀγωνία τῆς ἀμφιβολίας.

Μά πῶς νά μῆν ὑπάρχη ἡ τυραννία αὐ-
τῆ; Ὁ ἥρωάς μας, εἶπαμε, εἶναι μιά ἀξι-
όλογη ψυχὴ, στολισμένη μέ ἀνθρωπιά καί
ἀνωτερότητα. Ἐκτιμᾶ τήν ἀπλότητα καί
τὴν ἀγνότητα πού βλέπει στό λοχαγό τοῦ
(σελ. 147) τὴν εὐγένεια τοῦ δεκανεῶ Ἰω-
άννου (σελ. 282) τὴν καλωσύνη (σελ. 195).
Ἄκόμα εἶναι σταθερά καί δυνατὰ τίμιος
(σελ. 253), γεμάτος ἀγάπη γιά τόν διπλα-
νό του (σελ. 101) κι' ἔχει τὴν ικανότητα
βαθεῖας αὐτοκριτικῆς (σελ. 103). Τέλος,
ὅταν βρίσκεται μέσα σ' ἕνα σπιτικό καλῶν
ἀνθρώπων πού τοῦ δροσιζοῦν τὴν ψυχὴ μέ
τίς περιποιήσεις τους καί τὴν ἀγάπη τους,
λέει γι' αὐτοὺς πῶς εἶναι «ἀπλοὶ σάν πού
ἦταν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρὶν νά ξελαργύ-
ψουν ἀπ' τὸν ἴσιο δρόμο. Εἶναι ὅλοι τους
κοντὰ στό Θεό...» (σελ. 185) κι' ἀνάμεσα
σ' ὅλα τὰ πρόσωπα τοῦ βιβλίου, τυραγι-
σμένα ὅλα, ἐκείνου πού προβάλλεται φω-
τεινότερο, γοητευτικώτερο, ἑσωτερικά δι-
καιωμένο καί εἰρηνικό παρ' ὅλα τὰ δεινά
του, εἶναι ὁ τύπος μιᾶς ἀπλῆς χωριάτισσας
γεμάτης πίστι καί καλωσύνη: «Ἔτσι τό
πάραιμο τῶν δυό παλληκαριῶν της στὸν
πόλεμο ἡ Ἄντσηω τό δέχεται σάν ἕνα βα-
ρὺ κακό ποῦπεσε μέσα στό σπίτι, σάν ὀρ-
γὴ Θεοῦ. Ὑποτάζεται ταπεινά καί καρτε-
ρικά σ' αὐτὴ τὴν ἀκαταγώνιστη δυστυχία,
μέ τὰ χέρια δεμένα στὴν ποδιά της. Καί
μονάχα προσεύχεται» (σελ. 196).

Ἄνθρωπος λοιπόν εὐσυνειδητός ὁ ἥρω-
άς μας, πού δέν ἔχει ἀναλάβει... ἐργολα-
βικός, νά ποῦμε, τὴν ὑπεράσπισι τῆς ἀπι-
στίας του κι' ἔτσι δέν κλείνει τὰ μάτια σ'
ὅ,τι δέν τὴν συμφέρει, δέν δυσκολεύεται νά
κάμῃ τίς παραπάνω ὁμολογίες. Ναι, ἀλλά
αὐτό δημιουργεῖ μέσα του ἕνα διχασμό,
μιά ἀντίφασι καί μιά θλίψι, γιατί ἐνῶ ἔχει
προτιμήσει νά βρίσκεται στὴ μιάν ὄχθη,
λιμπόζει τὶς ὁμορφίες τῆς ἄλλης! Ἐ,
δέν μπορεί νά μῆν «καίγεται ἡ καρδιά του».
Καί δέν εἶναι καθόλου ὑπερβολικός, ὅταν
ἀπ' τό μαρτύριο αὐτό τῆς ἀμφιβολίας προ-
τιμᾶ μιάν ὀποιαδήποτε πίστι, ἀκόμα καί
τὴν πίστι στήν ἀπιστία, τὴν ἀπόλυτη ἀπο-
μάκρυνσι ἀπό κάθε ἀνωτερότητα ψυχική,
τόν κυνισμό.

Γιατί εἶναι ἀλήθειά πῶς ἡ «μεσοπολεμι-
κή» αὐτὴ γενεά, ἀπὸ τὴν ἀποψι τῆς γενι-
κῆς ἀναπτύξεώς της ἐσημείωσε μιάν ἀν-
ο-
δο, ἄν τὴ συγκρίνῃ κανεῖς μέ τὴν προη-
γούμενη, τὴ γενεά πού ἔφτιαξε τό παρα-

(*) Οἱ ἀριθμοὶ τῶν σελίδων, στίς παραπομ-
πές, γίνονται σύμφωνα μέ τὴν τρίτη ἐκδοσι
τοῦ βιβλίου, τοῦ 1932.

μύθι πώς ή 'Επιστήμη έφτασε να καταργήση τόν Θεό. Είναι, τό κάτω-κάτω τής γραφής, μία γενεά έξυπνότερη, λιγότερο άφελής, πού δέν ένθουσιάζεται τόσο εύκολα, αλλά ζυγιάζει περισσότερο ό,τι τής δίνει και δέν χάθει άσκοφτα, ό,τι τής πής. Τό παραμύθι, λόγω χάριν, αυτό δέν τό κάταπιε για πολύν καιρό. Πιό ψύχραιμη και πιό θετική, πήρε χαμπάρι τήν ψευτιά του. 'Ακόμα ήταν μία γενεά με άνησυχίες, όπως τις είπαν, και με προβλήματα. 'Εφοίτησε και σέ καλό σχολείο, τήν έβοήθησαν δηλαδή και τά μεγάλα γεγονότα πού έζησε, κι' έτσι έστάθηκε με περισσότερη σοβαρότητα και με μεγαλύτερη ειλικρινεία στην έρευνητική τής διάθεσι μπροστά στα προβλήματα πού άποτελούν τό ένα μεγάλο πρόβλημα τής ζωής. Και, άκόμα, δέν μόρεσε να μην κάμη μερικές διαπιστώσεις για κάποιους ήθικούς νόμους πού τούς βλέπει κανείς να κουμαντάρουν τή ζωή, πιό σταθερό και πιό άλύγιστοι κι' άπ' τούς φυσικούς νόμους. Δέν μόρεσε λοιπόν να φτάση τό «πιστεύω» τής ός τήν άπόλυτη άρνησι. Κι' έτσι τή βλέπουμε και στη «Ζωή έν τάφω» να στέκεται στο σταυροδρόμι άβουλη κι' άμφίροπη. 'Η άπιστία δέν τήν ίκανοποιεί, αλλά και να τρέξη στην πίστι δέν νοιώθει τή δύναμη. Βλέπει τούς άλλους πού παίρνουν τόν ένα δρόμο και προχωρούν. Ξέρει πώς κάποιος άπό τούς δυό δρόμους είναι ό στραθός. Κι' όμως καλοτυχίζει κι' έκείνους έστο πού σ' αυτόν πορεύονται—τόσο βασανιστικό είναι τό να μην άκολουθή κανείς όυτε τόν ένα όυτε τόν άλλο. Είναι χρήσιμη κι' αυτή ή διαπίστωση, γιατί στην πνευματική άγορά τού αιώνας έγινε πολύς λόγος και για μιάν ούδέτερη κατάσταση πού όυτε πιστείες όυτε δέν πιστείες. 'Εξυμνήθηκε πολύ κάποιος σκεπτικισμός πού για όλα άμφιβάλλει και θεωρήθηκε άπό πολλούς σαν μία άπράνταχτη, ή μόνη σίγουρη, θέσι, ενώ δέν είναι—όταν τόν δοκιμάση κανείς—παρά μόνο μία σίγουρη δυστυχία: «Θάθελα να μπορούσα να ιδώ τόν Κύριο, λέει ό λοχίας Κωστούλας. Να τόν ίκετέω να μου δώση πίσω τήν πίστη. 'Οποιαδήποτε μία πίστι. Πρός 'Εκείνον, προς τό Καλό ή προς τό Κακό. 'Η άγωνία μου φωνάζει άπ' τά βάθη τού άμπριού μου κλαίγοντας: —Κύριε, Κύριε! βοήθει μου τή άπιστία!

Και σά δέν μπορεί να μου δώση καμιάν άλλη πίστη, να μου στεριώσει καν τήν άπιστία μου.

Γιατί ή πιό φριχτή άρρώστια τής ψυχής είναι ή άμφιβολία» (σελ. 150).

*

'Ακόμα ό ήρωάς μας όταν γεύεται τούς καρπούς τής άπιστίας του δέν παίξει τό ρόλο πληρωμένου άθανταδώρου τού σά-

πιου αυτού έμπορεύματος. Μας μεταδίνει ό,τι τόν πληροφορεί ή γεύσι του κι' όχι ό,τι συμφέρι σ' έκείνους πού τό παinueούν για να τό πλασάρουν στην πνευματική άγορά. Μέσα του ή άρνησι έχει γκρεμίσει τήν πίστι στην Πρόνοια τού Θεού και στην άθανασία. 'Ε, τήν κατάσσει τής ψυχής, όταν ξεριζωθών άπό επάνω τής αυτά τά σκιερά δέντρα, τό λίθα πού τήν δέρνει, τά βλέπουμε στον ήρωά μας. Και, είπαμε: Τό σπουδαίο είναι πού κάθε άλλο πάει γυρεύοντας, παρά να κάνη προπαγάνδα για τήν πίστι στην Πρόνοια τού Θεού και στην άθανασία τής ανθρώπινης ψυχής! "Ισα-Ισα συμπερίζεται κι' έγκολπώνεται τις αντίθετες Ιδέες. 'Αλλά—έδώ σε θέλω: Τήν ώρα πού σου εκφράζει τις Ιδέες αυτές, τις Ιδέες του, σά να βλέπητ να τρέχουν άπ' τά μάτια του δάκρυα για τή γύμνια τής ψυχής του, για τή θανατερή κρυάδα πού τήν περιτρέχει. 'Ορίστε ένα μικρό παράδειγμα: «Συλλογιέμαι πώς ή Φύση έτούτη ή πολυόμμητη και πολυστόμμητη, πού στέκεται άκατάδεχτη μέσα στη δόξα της και κυτάζει με σκληρήν άπάθεια όλο τ' ανθρώπινο δράμα, τóχει τό ίδιο άν έδω σ' αυτή τή σκοπιά στέκετ' ένα άγρίμι κι' άνεσαινει με κρεμασαμένη γλώσσα τήν καλοκαιριάτικη νύχτα ή ένας άνθρωπος πού διανοείται γι' αυτή και για όλους τούς συνανθρώπους του, πού ή καρδιά του ξεχειλίζει άπό άγάπη και πόνο» (σ. 156).

Νά λοιπόν, καμαρώστε τί μένει, περιεχόμενο τής ανθρώπινης ψυχής, όταν τής βγάλετε τή χριστιανική πίστι! Και μην πητε πώς οι διάφορες θεωρίες, ό όμοφοκομμένος κόσμος τών ανθρώπινων Ιδεών, άξίζει έναν παρά, όταν πρόκειται όχι να κάμη κανείς επίδειξι γνώσεων σ' ένα κοσμικό κέντρο, αλλά να ζητήση να στηριχθή πάνω του σε μία περίπτωση μικρής έστω άνάγκης και στενοχώριας. 'Ορίστε: «Πολεμώ να γυρέω βοήθεια άπ' τούς λογής φιλοσόφους πού με έμπιστοσην μία φορά διάβαζα τις θεωρίες τους... Είναι για να τούς σπάσης τά δόντια όλους αυτούς τούς γαιδάρους πού γυρίζουν φορτωμένοι όποκρίασι και ψεύτικα γιατροσόφια...».

Τί μένει λοιπόν, όρθιο, θά ρωτήση κανείς, μέσα σ' αυτή τήν ανθρώπινη ψυχη; Τί γεμίζει τή ζωή τής, τί τήν τρέφει, πού αναπαύεται και τί τής δίνει κάποια χαρά; 'Η πίστι προς τή Ζωή και τήν άξία τής, πρέπει ν' άπαντήσουμε, προς τή ζωή αυτή τή συνηθισμένη πού συχνότατα τόσο λίγο ίκανοποιεί. Σ' τήν περίπτωση πού έξετάζουμε, ένας νέος άνθρωπος πού δέν νοιώθει μέσα του άλλο κεφάλαιο παρά τά νειάτα του, τά βλέπει να ξεοδεύονται άχρηστα, ενώ κινδυνεύει άπό στιγμή σε στιγμή να τιναχτή στον άέρα μονοκοπανιάς. 'Η πίστι λοιπόν στην άπόλυτη άξία τής ζωής είναι

δλότεια φυσική. Σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση, δλόκληρος ὁ ἄνθρωπος θὰ μαζευτῆ με ἀγωνία γύρω ἀπ' τὴν πληγὴ αὐτὴ πού αἰμορραγεί, θὰ συγκεντρωθῆ ἐκεῖ καὶ θὰ γίνῃ ὅλος μιὰ ἔφεισι ζωῆς—μιὰ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια νὰ κρατήσῃ τὴ ζωὴ πού τὴ νοιώθει νὰ τοῦ φεύγῃ. Ἄλλὰ καὶ γι' αὐτὴ τὴν πίστι, πρέπει νὰ γίνῃ ἡ ἀκόλουθη διπλὴ παρατήρησι: Πρῶτα-πρῶτα κάτι πού δὲν τὸ ἀρνείται κι' ὁ ἥρωάς μας, ὅτι δηλαδὴ κι' αὐτὸ τὸ μοναδικὸ ἀποκοῦμπι τῆς ψυχῆς πού δὲ βρίσκει πουθενά χαρὰ, αὐτὴ ἢ μονάκριβη βρυσούλα πού τοῦ ἀπόμεινε, στάζει κι' αὐτὴ ἕνα νερὸ φαρμακωμένο. Ἔτσι μιλάει γιὰ τὸν «σπασμὸ τῆς δόνησης καὶ τῆς ἡδονῆς» ὁ ἥρωάς μας (σελ. 119), βάζει δηλαδὴ πλάι-πλάι, κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια σκεπὴ, τοῦ «σπασμοῦ», σὰν πολὺ συγγενικὲς καταστάσεις, τὴν δόνησι καὶ τὴν ἡδονή. Λέει ἀκόμα πὼς ὁ ἔρωτας εἶναι «βαρὺς σὰν ἀρρώστεια» (σελ. 253) κι' ἀποκαλεῖ τὸν πόθο «πεντάγλυκο δηλητήριον». Ἄλλὰ καὶ παραπέρα πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, γενικώτερα, ὅτι ἡ πίστι αὐτὴ πρὸς τὴ ζωὴ μπορεῖ ἴσως νὰ γεμίσῃ τὸ στήθος ἐνὸς ἀνθρώπου πού βρίσκεται στὸ χαράκιωμα, δηλαδὴ σὲ μιὰ περιπτώσει ὁπωσδήποτε ἐξαιρετικῆ, ἔκτακτη, ὄχι ὁμως καὶ σὲ ὁμαλὲς συνθηκὲς ζωῆς. Ἰσα-ἴσα ἀπὸ τὰ στήθη τῶν νέων ἀνθρώπων ἄλλης τῆς μεσοπολεμικῆς εἰκοσαετίας ἀναδόθηκε ἢ περιθώρητῃ ἐκεῖνη καὶ τόσο ἀληθινὴ ἔφεισι τῆς «φυγῆς», φυγῆς ἀπὸ τὴς ἀνούσιες μικροχαρὲς τῆς ζωῆς (μὲ τὴ φυσικὴ σημασία τῆς) πού μπορεῖ νὰ φαντάζονταν σὰν κάτι ὑπερκόσμιον, ὅταν τὶς βλέπει κανεὶς ἀπὸ μακριά, στὰ μάτια λόγου χάριν ἐνὸς στρατιώτῃ πού τὶς στερεῖται, ἀπὸ κοντὰ ὁμως δὲν φέρνουν ἄλλο ἀπὸ θανατερὴ πλῆξι καὶ αἴσθημα ἀπόλυτης μηδαμινότητος κι' ἀναξιοτήτος.

*

Ἄλλὰ οἱ διηγήσεις αὐτὲς τοῦ λοχία Κωστούλα—ἐνὸς ἀπίστου πού μᾶς ἀνοίγει τὴν καρδιά του (καὶ ἴσως ὄχι πέρα γιὰ πέρα)—μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προχωρήσουμε καὶ σ' ἕνα ἀκόμη σκαλοπάτι, σὲ μιὰ παρατήρησι ἐξαιρετικῆς σημασίας, ἐπιθεβαιωμένη στὴν πρᾶξι κι' ἀπὸ χιλιάδες παρόμοιες περιπτώσεις: Ἄ κ ὀ μ α κι' ἢ ψυχὴ πού δὲν πιστεύει, στὸ βάθος τῆς κατέχετα ἀπὸ μιὰ βαθύτατη νοσταλγία πρὸς τὸν Δημιουργὸ τῆς. Χωρὶς, ἴσως, νὰ τὸ καταλαβαίῃ συνειδητά, περνάει ὅλη τῆς τὴ ζωὴ τρέχοντας, με κλάμματα στὰ μάτια, πίσω ἀπὸ τὴ χαμένη τῆς πίστι. Ὅσο κι' ἂν φαίνεται παράδοξον, ποτὲ, σὲ καμμιὰ ψυχῆ (ὅσο δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι ἀνθρώπινη) παρ' ὅλη τὴν ἀπιστία τῆς, δὲν κόβεται ὀριστικὰ ἢ ἐπικοινωνία με τὸν Θεὸ. Ἡ ἐπικοινωνία

αὐτὴ, ὁ μυστικὸς σύνδεσμος ποῦχουν ἀνάμεσὸ τους οἱ δυὸ αὐτὲς πραγματικότητες, ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ, συγγενεὶς ἀπὸ φυσικοὺς τους, δὲν παύει ποτέ. Ἡ ἀπιστία κάνει νὰ μὴ εἶναι σὲ ἐνέργεια ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσι τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴ συναίσθησι, ἀλλά καὶ ἀπὸ τὸ θεὸς ἀκόμα τῆς παρουσίας Του, εἶναι τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατον νὰ ξεφύγῃ ὁ ἄνθρωπος. Τὸν κυνηγεί καταπόδι ἢ ζωντανὴ αὐτὴ πραγματικότης, ὅπου κι' ἂν πάει. Μπορεῖ ὄρεσ-ὄρες νὰ νομίσῃ πὼς κατάφερε καὶ τῆς κρύφτηκε, πίσω ἀπὸ τὰ λογῆς προπετάσματα πού ἐσώριασε—ἀλλὰ γρήγορα ἐρχεται ἢ στιγμὴ πού τὰ προπετάσματα δείχνονται χάρτινα—μέσ' ἀπ' τὰ ἐρείπια τους, νὰ πάλι τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ! Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μπορεῖ νὰ πῆ κανεὶς πὼς, ὅσο κι' ἂν τὸν καταγωνιάσουν οἱ κάθε λογῆς σαθοῦρες τῆς ἀπιστίας, ὁ ἀγωγὸς τῆς ἐπικοινωνίας με τὸν Θεὸ δουλεύει στὸ βάθος: Ὁ παλμός του μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀργὸς καὶ ἀδύνατος, ἀλλὰ εἶναι ἀκατάλυτος.

Παρακολοθηστε τὸν ἄπιστο λοχία Κωστούλα, πὼς ἡ ψυχὴ αὐτὴ, πού ἐθεβαίωσε τὸν ἑαυτὸ τῆς πὼς εἶναι παραμύθι ἢ Πίστις, δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ στριφογυρίσῃ ὀλοένα γύρω ἀπὸ τὴ ζωντανὴ πραγματικότητα τοῦ Θεοῦ. Πρῶτα-πρῶτα εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι σ' ὀλόκληρον τὸ βιβλίον, στὴ σκέψι δηλαδὴ ἐνὸς ἀπίστου, κάθε τόσο ἀναφέρεται ὁ Θεός. Ἔνα παράδειγμα, ἀπὸ τὴ σελίδα 205 τοῦ βιβλίου: «Εἶναι τὸ λοιπὸν πολὺ παράξενον νὰ βλέπεις ἀνάσκελος τὸν οὐρανὸν τέτοιον ὄρα, σὰν ἔχει ὄλα τὰ ματάκια του ἀνοιγμένα. Βρίσκεισι μούτρο με μούτρο με τὸ Θεὸ. Ἐνώπιος ἐνώπιον, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον». Ἄλλα γεγονότα τῆς ζωῆς, ἀκόμη καὶ μικροπράγματα, ὅταν ἄλλες συνθηκὲς τοὺς δίνουν ὑποκειμενικὴ σημασία σπουδαία, τὰ νοιώθει σὰν μέσα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Θεός γιὰ νὰ μιλήσῃ στὴν ψυχὴ. Γιὰ ἕνα ἀγρολούουδον, μιὰ παπαρόνια, πού ἀνακάλυψε ὁ ἥρωάς μας φυτρωμένο μέσα στὴν ξεραλία τοῦ πολεμικοῦ περιβάλλοντος, λέει πὼς «μ' αὐτὸ ἀποκαλύφτηκε ἀπὸψε ὁ Θεός». Καὶ τὴ χαρὰ-πού τὸ μετάδωσε ἢ φωτεινὴ αὐτὴ πινελιά, πρὸς τὸ Θεὸ πάλι τὴν ἀνεβάζει, σὲ τόνο προσευχῆς: «Μιὰ παπαρόνια ἀνθίξει γιὰ μένα, Κύριε, μέσ' ἀπ' τὸ μouxλιασμένο γεώσασκκο τοῦ χαρακώματος» (σελ. 159). Τὸν Θεὸ, ἐπίσης, νοιώθει σὰν πηγὴ τῆς καλωσύνης. Ὅταν πίνει τὸ νερὸ τῆς, ὁ νοῦς του πάει στὴν πηγὴ—κι' ἔτσι χαίρεται πῶς πολὺ τὴ δροσιά του. Μιλῶντας γιὰ τὴν ἀγάπη πού τοῦ δειξαν ἀπλοῦ, ἀλλὰ πιστοῦ ἀνθρώπου, λέει: «...τούτῃ τὴν ἀκράτῃ καὶ πηγαία ἀνάβρα τῆς καλωσύνης, πού ρέει δίπλα μου ἔτσι φυσικά, σὰ μέσ' ἀπ' τὴ φύχτα τοῦ Θεοῦ»

(σελ. 195).

Ὁ Θεός, λοιπόν. Κάθε τόσο ὁ Θεός. Τὸν ἐζουήτησαμε, ἐσήσαμε δικαστήριο, ἐβγάλαμε ἀπόφασι πὼς δὲν ὑπάρχει, τὸν διαγράψαμε, τὸν καταδικάσαμε σὲ ἀνυπαρξία τέλος πάντων. Καὶ ὅμως ὄλο καὶ μ' Αὐτόν (τὸν ἀνύπαρκτο!) ἔχουμε νὰ κάμουμε!

Ἄλλὰ μήπως εἶναι μόνο αὐτό; Καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς πίστεως, τὸ περιεχόμενό της, κι' αὐτὸ δὲν θά β ε τ α ἰ ὀριστικὰ μὲ κανέναν τρόπο. Ἐφτακόσιες φορές ν' ἀρνηθῆ κανεὶς τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, λόγου χάριν, ἔρχεται ὦρα πού ἡ πίστις σ' αὐτὴν προσβάλλει σ' ἀν ἀ ν ἄ γ κ η μέσ' ἀπ' ὄλους τοὺς πόρους τῆς ὑπάρξεώς μας, ἔρχεται ὦρα πού νοιώθουμε τὴν πραγματικότητά της σάν κάτι χειροπιαστὸ καὶ ἀντίρρητο. Ἔτσι καὶ ὁ λοχίας Κωστούλας, ὁ ἀπιστος, φτάνει κάποτε, συγκινημένος ἴσως ἀπὸ τὴ γνωριμιὰ του μὲ ἀπλόιτους χωριάτες, ἀγαθὸς δουλευτάδες τῆς γῆς, πού τοὺς νοιώθει πὼς βρίσκονται «κοντὰ στὸν Θεό», ν' ἀντιμετώπιση καὶ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Καὶ λέει γι' αὐτούς: «Ἡ ψυχὴ τους, ἀν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρχει, ἀνεβαίνει πρὸς τὸν οὐρανὸ ὡς θυμίαμα μέσ' ἀπ' τὸ χωματένιο θυμίατο» (σελ. 186).

Ἄλλὰ καὶ ἡ θετικὴ πίστις στὴν ἀθανασία ἔρχεται κάποτε καὶ θρονιάζεται μέσα σ' αὐτὴ τὴν ψυχὴ πού τὴν ἐτσάκισε ἡ ἀρνησι. Ὅριστε:

«Ἡ καρδιά μου χτυπᾷ λυπημένα καὶ τρυφερά. Ἀπόψε νοιώθω περισσότερο πὼς πέθανε ὁ Γιγάντης. Τὸν κλαίγω μὲ καφετῶρὰ δάκρυα. Ὅμως πάλι ἡ ψυχὴ μου χαμογελά κρυφὰ καὶ σημαντικά. Γιατί ἔχει ἕνα μυστικό: Ἡ ψυχὴ ζεῖ» (σελ. 60).

Τί ὄλο μένει, ἀπὸ τὸν κόσμὸ τῆς πίστεως, γιὰ νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἐπιβίωσί του στὴν ψυχὴ τοῦ ἀπίστου, παρ' ὄλες τὶς ἀρνήσεις καὶ τὶς διαγραφές; Θέλετε νὰ ἐξετάσουμε—τί πιὸ κεντρικὸ καὶ πιὸ χαρακτηριστικὸ;—τὴν π � ο σ ε υ χ ῆ; «Ε, ὄλα κι' ὄλα, θά πῆτε, ἕνας ἀπιστος ὄλες τὶς παραχωρήσεις μπορεῖ νὰ κάμῃ στὴν πίστι, ποτὲ ὄμως νὰ προσευχηθῆ! Ἀχ, ὄμως—τί σημασία μποροῦν νὰχουν ὄλα αὐτὰ τὰ χρυσοστόλιστα, ἔστω, ἀλλὰ χάρτινα ρούχα τῶν ἀρνητικῶν ἰδεῶν, ὅταν τὸ ξεροθόρι ἀρχίσῃ νὰ φυσᾷ κι' ἡ φτωχὴ ἀνθρώπινη καρδιά τρέμει ἀπὸ τὴν παγωνιά! Παρ' ὄλη τὴν ἀχρηστὴ μεγαλοπρέπεια τοῦ χάρτινου στολισμοῦ της, θά φωνάξῃ γιὰ λίγη ζεστασιά, γιὰ λίγη πραγματικὴ θαλπωρὴ! Ὅριστε: (Μέσα σὸ χαράκωμα, σὲ ὦρα βομβαρδισμοῦ), «Τὴν ψυχὴ σου τὴ βαστᾷ κυριεμένη μιά βαθιὰ θλίψη, μιά δονούμενη τρομάρα, μιά μικρυντικὴ συγκέντρωση κ' ἕνας ἀπερίγραπτος σεβασμός.... Ἡ ψυχὴ σου εἶναι γονατιστὴ, γεμάτη θαυμασμὸ

καὶ ἱερὸ δέος. Προσεύχεται μοναχὴ της, πυρετωμένη. Προσεύχεται μὲ λόγια πού δὲν τὰ καταλαβαίνει, οὔτε τάκουσε ποτέ σου ἐσύ, καὶ σὲ Θεὸ πού ποτὲ δὲν τὸν ὑποπεύθηκες ἐσύ» (σελ. 142).

Ἄλλὰ ἀγγίξε ἀπόψε ξαφνικά ὁ Θεός μὲ τὸ δάχτυλό του καὶ τὸ φυλλοκάρδι τρέμει γλυκὰ μέσα μου. Θάθελα νὰμποροῦσα νὰ γονατίσω καὶ νὰ εὐχαριστήσω κάποιον γι' αὐτὴ τὴ χαρὰ. Νὰ σηκῶσω ψηλά πρὸς τὸν οὐρανὸ τὰ μπράτσα μου, σάν ἀνοιχτὴ ἀγκυλιά. Νὰ σηκῶσω τὸ νέο κορμί μου σὰ λαμπάδα μέσα στὴ δόξα τοῦ φεγγαριοῦ, γιὰ νὰ αἰστανθῶ σ' ὄλο μου τὸ κορμί τὴν ἰλαρὴ ματιὰ τοῦ Θεοῦ. Ἦθελα νὰ προσευκηθῶ μὲ μιά ἀπ' τὶς παλιές ἐκείνες παιδιάτικες προσεῦξές πού μᾶς μαθαίνανε... Ἦθελα νὰμποροῦσα νὰ πᾶ μιά τέτοια προσευκὴ ἀπόψε σὸ Θεό, πού νὰ μὴν ξέρω τὸ νόημά της. Γιατί μόνο ἔτσι θάμποροῦσα νὰ κλείσω μέσα τῆς τὰ ἄπειρα νοήματα, τὰ ἄπειρα συναισθήματα, πού δὲν ἔχουν ἔκφραση καὶ μορφή, καὶ πού ἀναβρῶζουν ἀπόψε μέσ' ἀπ' τὴ στεγνωμένη ψυχὴ μου, σάν τὰ νερά πού χήμηξαν ἀλαλάζοντας μέσ' ἀπ' τοὺς πυρωμένους βράχους τῆς ἔρημου, ὅταν τοὺς ἀγγίξε τὸ ραβδί τοῦ Μωϋσῆ. Γιατί ἡ ψυχὴ μου ἀναβρῶζει ἀπόψε, πλοῖσι καὶ χαροῦμένη πηγῇ. Καὶ δὲν ἔχει πού νὰ δώσει τὰ νερά της καὶ τὰ τραγούδια της.

Ὅμως δὲν μπόρεσα καὶ πάλι νὰ μιλήσω μὲ τὸ Θεό, κι' ἄς τὸν ἔνωσα κοντὰ μου, τόσο κοντὰ μου» (σελ. 160-161).

Ἄλλὰ ἀπ' τὴν πιὸ ἀγνὴ γωνίτσα τῆς ψυχῆς μου ὠνάεται μέσα στὴ βροχὴ καὶ μέσα στὴ νύχτα μιά προσευκὴ πού καίγει σάν φλόγα. Εἶναι γιὰ τὴν εὐτυχία τοῦ ἀγαθοῦ χωριάτικου σπιτιοῦ, πού μούδωσα ἀπλόχερα τὴν ἀνάπαψη καὶ τὴν ἀγάπη. Ὡ! ἄς εἶτανε Θεός στὸν οὐρανὸ, μόνάχα γιὰ ν' ἀκούσῃ τούτῃ τὴν προσευκὴ μου, κι' ἐγὼ θά τοῦ συχωρνοῦσα ὄλες τὶς δυστυχίες πού ἀφίνει νὰ δέρνουν ἔτσι ἀλύπητα τοὺς ἀνθρώπους, πού τίποτα δὲν τὸν χωροῦσαν καὶ τοὺς δ...ιοιουργήσει.... Ἡ βροχὴ βιτοῖζει πάντα τὸ βαγόνι μὲ χίλιες βέργες. Κι' ἐγὼ προσεύχομαι ἀναντρα, προσεύχομαι δίχως νὰ πιστεύω καὶ δίχως νὰ ἐλπίζω.

—Θεέ μου, ἀνάμεσα στὰ μιλιοῦνια τοὺς στρατιῶτες τοῦ ὄχτροῦ, Θεέ μου, ἄς μὴ σκοτωθοῦνε ὁ Γιὸβάν καὶ ὁ Πέτκο!» (σελ. 254-255).

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ κομμάτι ἔχει ἕναν ἔντονα δραματικὸ, τραγικὸ χαρακτήρα, πού εἶναι σὲ θέσι νὰ τὸν καταλάβουν μόνο ὄσοι ἔχουν οἱ ἴδιοι προσωπικὴ πείρα, τί ἀφάνταστος πλοῦτος εἶναι ἡ προσευχὴ. Παρακολουθεῖ κανεὶς, σ' αὐτὸ, τὸν ἀγῶνα τῆς ψυχῆς νὰ συνδεθῆ μὲ τὸν Θεὸ καὶ νὰ χορτάσῃ ἀπὸ εὐτυχία—κι' ὄμως βλέπει δι-

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΠΑΡΗΓΟΡΕΙ

Ἡ Ἁγία Γραφή, τὸ βιβλίον αὐτὸ μὲ τὴν κοσμοϊστορικὴ σημασία, βιβλίον πού ἡ πάροδος τῶν αἰώνων δὲν κάνει ἄλλο παρά ν' αὐξάνῃ ὀλοένα σὲ ἀσύλληπτους γιὰ ὀποιοδήποτε ἀνθρώπινο ἔργο ἀριθμούς τὰ ἀντίτυπα, τίς ἐκδόσεις, τίς μεταφράσεις του, ἔχει γύρω της μιὰ καταπληκτικὴ σὲ ὄγκο φιλολογία. Ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτά, ἐνδιαφέρουν, φυσικὰ, πολὺ περισσότερο τὸ περιοδικὸ τοῦτο ἑκείνου πού δὲν ἐξετάζουν τὴ Γραφή ἀπὸ κάποια εἰδικὴ ἄποψι, ἀλλὰ τὴ βλέπουν μὲ τὸ μάτι τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, μὲ τὴν κοινὴ ἄρα σὲ κάθε ἀνθρώπο ἀναζητήσι θεραπείας τῶν πόνων καὶ τῶν ἀναγκῶν του. Ἐνα ἀπὸ τὰ πειὸ ἐπιτυχημένα βιβλία τοῦ εἵδους αὐτοῦ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Norbert Peters, πού ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον: «Ἡ Γραφή μας» (Unsere Bibel). Μ' αὐτὸ ἕνας πιστός, ἕνας ἀπὸ ἐκείνους πού ἦσαν—τί ποτὸ!—τὴν εὐτυχίαν ἀπὸ τὴν ἀστείρευτὴ βρῦσι τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ σοφὸς συνάμα πιστός, ὀδηγεῖ γεμάτος χαρὰ, μέσα σ' ὅλα τὰ θαυμάσια τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ κόσμου τῆς Βίβλου—ἕνα βιβλίον, ἕνας κόσμος!—ὄσους θάβηλαν νὰ τὰ γνωρίσουν.

Δὲν ἀφίνει καμμιὰ ἄποψι τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ χωρὶς νὰ μᾶς τὴν δείξῃ. Τὸν παρουσιάζει ἀπ' ὅλης του τῆς πλευρῆς. Ἐξετάζει πρῶτα τὴν ἱστορίαν του καὶ τὴν ὀλικὴν του συγκρότησι, τὴ σχέσιν του μὲ τὸν παγκό-

σμιο πολιτισμὸ καὶ ἰδίως μὲ τὴν Τέχνην, κι' ὕστερα ἔρχεται σὸ ὀυσιαστικώτερον μέρος τῆς ἐργασίας, νὰ δείξῃ τὴν πνευματικὴν, θρησκευτικὴν, ὀυσίαν τοῦ θησαυροῦ, πού τὴν ἀναλύει σὲ τριπλὴν προσφορά—μοναδικὴν θεϊκὴν δωρεὰ πρὸς τὸ χιλιοδαρμένον ἀνθρώπινο γένος—ἀπὸ φῶς, ἀπὸ δύναμι κι' ἀπὸ παρηγορίαν. Φῶς, σ' ὅποιον σκοτάδιον καθλώνουν στὴ θέσιν τῆς τὴν ἀναζητήσι τῆς ψυχῆς, δύναμι γιὰ νὰ φθάσῃ τὰ ὀράματα πού τῆς ἀποκαλύπτει τὸ καινούργιον φῶς, παρηγορίαν γιὰ ὅ,τι θὰ μᾶς λείψῃ ἀκόμα γιὰ λίγο, ἐπειδὴ ἡ Θεὸς εὐδοκίαν ἄφησε νὰ μᾶς τὸ χάρισμα περάσουμε τὸ σκολοπάτι τοῦ θανάτου... μὰ τότε τί μένει πιά γιὰ νὰ ποθῆσῃ ὁ ἀνθρώπος;

Τίποτε...! Τὸ μαρτυρεῖ καὶ ὀλόκληρον τὸ βιβλίον αὐτὸ τοῦ Peters, οἱ ἀναρίθμητες κραυγῆς χαρᾶς πού ξεπηδᾶνε κάθε τόσο ἀνάμεσα ἀπὸ τίς γραμμῆς του—κραυγῆς μιᾶς ψυχῆς πού, ὅταν σὲ καλεῖ νὰ θαυμάσῃ καὶ νὰ εὐφρανθῆς, θαυμάζει καὶ εὐφραίνεται κι' ἡ ἴδια.

Ἄ, μὰ αὐτὸ τὸ βιβλίον εἶναι ἕνα πλάσμα ζωντανόν, πού, χωρὶς νὰ πηγαίνῃ γυρεύοντας, σὲ πείθῃ πῶς εἶναι ἀληθῶς ὅσα λέει! Ἐνα μικρὸ μέρος του θὰ παρουσιάσουμε παρακάτω:

*

πλα πόσο τιποτένια εἶναι τὰ ἐμπόδια πού κυττᾶνε ἢ ματαιώσουν τὸ ἀποτέλεσμα ἐτοῦτο. Ἀπλωμένο τὸ χέρι, εἶν' ἔτοιμον νὰ πιάσῃ τὸν θησαυρόν, κι' ὀυσι εἶναι τόσο (ἀς συγχωρεθῶν αὐτὲς οἱ βαριεὲς ἀλλὰ ἀληθινῆς ἐκφράσεις) κουτῆς καὶ ἀνόητες οἱ ἀντιλήψεις πού πασιάζουν νὰ τὸ ξεγελάσουν καὶ νὰ τὸ κάμουν νὰ γυρίσῃ πίσω ἄδειον. Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα φαίνεται ἡ ψυχὴ πού θέλει νὰ προσευχηθῇ—κι' ὀμως πᾶει νὰ τῆς κόψῃ τὰ φτερά ἢ φτηνὴ αὐτὴ φιλοσοφία πού σὸ πῆ καὶ φῆ στήναι δικαστήριον καὶ βγάζει καταδικαστικὴν ἀπόφασιν γιὰ τὸν Δημιουργόν τοῦ σύμπαντος!

Ἄλλὰ ἀς εἶναι. Ἡ παρακολούθησι τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ ἀπιστοῦ λοχίαν κωστοῦλα πού ἐπιχειρήσαμε, μᾶς ἐδειξε τόσες πολλὰς φορές τὴν ἀπιστίαν νὰ τρέμῃ στὰ πόδια της καὶ νὰ σβύνῃ, τόσες ὀμολογίες τῆς δυστυχίας πού φέρνει μαζί της,

ὄστε ὁ ἀναγνώστης, ἂν δὲν ἔχῃ διαβάσει τὴ «Ζωὴ ἐν τάφῳ», μπορεῖ νὰ νομίσῃ πῶς ὁ ἦρωας τοῦ βιβλίου εἶναι ἕνας πιστός—ἕνας πιστός μὲ ἀδύνατην πίστιν ἔστω. Γιὰ νὰ προλάβουμε τὴν παρεξήγησιν, πρέπει νὰ ἐπαναλάβουμε τὴ δὴλωσιν πῶς ἡ «Ζωὴ ἐν τάφῳ» εἶναι ἕνα βιβλίον χτυπητῆς ἀπιστίας. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔχει ἀξίαν, γιὰτὶ ἔτσι φαίνεται στὰ πράγματα πόσους παράδες κάνει ἡ ἀπιστία αὐτὴ. Ἐνας ἀπιστος, στὰ παραμυλητὰ του νὰ ποῦμε, φανερώνει τὴ γύμνια της, τὴ δυστυχίαν της, πόσο ξένη κι' ἀταίριαστη εἶναι γιὰ τὴν ἀνθρώπινην ψυχὴν.

Πρόκειται δηλαδὴ—οὔτε λίγο οὔτε πολὺ—γιὰ μιὰ συντριπτικὴν ὀμολογίαν.

ΠΕΤΡΟΣ ΚΛΩΝΑΡΗΣ

(Θὰ συνεχισθῇ)

Ὁλόκληρη ἡ Ἁγία Γραφή, λέει ὁ Peters, ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο βιβλίο παρηγορίας. Οἱ διηγήσεις τῶν Παθῶν, ἰδίως, στὰ Εὐαγγέλια, οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ Ἀποκάλυψις ἔχουν σταλάξει σὲ ἀναρίθμητες καρδιές τὴν εἰρήνην τῆς παρηγορίας. Ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, βιβλία κατάλληλα γιὰ περιστάσεις θλίψεων εἶναι ὁ Ἰώβ, ὁ Ἰωβίας, ἡ Σοφία, καὶ οἱ Ψαλμοί. Κι' ἀνάμεσα σ' αὐτὰ πάλι, τὸ πρῶτο, τὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ, ἔχει, ἀπέναντι μάλιστα στὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ, μιὰ ξεχωριστὴ, δική του, νότα, πού φέρνει ὄλους διόλου κοντὰ μας, πέρα πολλὰ ἀνθρώπινα τὸν ἥρωά του. Ἐνῶ δηλαδὴ στὸ Πάθος τοῦ Χριστοῦ, βλέπει ὁ χριστιανὸς τὸ τόσο μακρυνὸ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία, ἰδανικὸ τῆς ἀπόλυτης τελειότητας στὴν καρτερία ἀπέναντι τοῦ Πόνου, στὸν Ἰώβ βρίσκει τὴ γνωστὴ σ' ὄλους μας ἀνθρώπινη ἀτέλεια καὶ ἀδυναμία ἐνὸς δούλου τοῦ Θεοῦ, πού δοκιμάζεται γερά καὶ ὅμως στὸ τέλος βγαίνει νικητής.

—Εἶναι, γιὰ τὴν παρούσα κατάστασι τοῦ κόσμου, ἀναπόφευκτος κλήρος τοῦ ἀνθρώπου, ὁ πόνος. Γι' αὐτὸ πανανθρώπινο εἶναι καὶ τὸ παράπονο γιὰ τὴν κληρονομία αὐτὴ, ὅπως εἶναι πανανθρώπινο ἀγαθὸ καὶ ἡ συνείδησις ὅτι τὸ κακὸ δὲν ἀποτελεῖ κάτι τὸ ἀπαραίτητο γιὰ τὴ φύσι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, κι' ὅτι πολὺ πρὶν ἀπ' τὴν παρούσα κακὴ κατάστασι ὕπηρεσε μιὰ ἄλλη ἐγκόσμια τάξις, ἐλευθερὰ ἀπὸ τὸ κακὸ. Ἀπὸ ὀλόκληρη λοιπὸν τὴν ἀνθρωπότητα διεξάγεται ἕνας ἀγῶνας, μὲ τὴν περιτρομὴ ἐρώτησι: Ποιά εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ;

Κατὰ τὴν Χριστιανικὴ πίστι, ὁ παντοδύναμος δημιουργὸς καὶ ρυθμιστὴς τοῦ κόσμου ἔχει σωτὰ διατάξει τὸ κάθε τι. Αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν ἐσχάτη αἰτία γιὰ κάθε τι πού συμβαίνει στὸν κόσμο, εἶναι δίκαιος σ' ὅτι κάνει καὶ γεμᾶτος ἀγάπῃ κι' εὐσπλαγχνία γιὰ ὅλα Του τὰ δημιουργήματα. Κάτω ἀπ' τὸ φῶς μιᾶς τέτοιας πίστεως τὸ πρόβλημα τῆς αἰτίας τοῦ πόνου φέρνει στὸ ζήτημα τῆς Θεῆς Δικαιοσύνης παρ' ὅλο τὸ κακὸ πού ὑπάρχει στὸν κόσμο, ζήτημα πού τὸ συναντᾷ κανεὶς σὲ κάθε σελίδα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ξεχωριστὰ στοὺς λεγομένους Ψαλμοὺς τῆς Θεοδικίας, στὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ καὶ στὸν Ἐκκλησιαστή. Ὁ ἄπιστος δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ καμμιά ἀπάντησι στὸ πρόβλημα τοῦ πόνου. Ἀλλὰ οἱ πιστοὶ τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἔχουν παρήγορος ἀπαντήσει γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα πού στεναίξει κάτω ἀπ' τὸ ζυγὸ τοῦ πόνου.

Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς τίς ἀπαντήσεις λέει: Τὸ κακὸ φανερώνει τὴ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ. Χρησιμεύει γιὰ τὴ διατήρησι τῆς ἀπὸ τὸν Θεὸ δοσμένης ἠθικῆς τάξεως, πού εἶναι ἡ βάση κάθε τελειότητος. Ὁ πόνος

εἶναι ποινὴ γιὰ τὴν ἀθέτησι τῆς τάξεως αὐτῆς, τιμωρία λοιπὸν τῆς ἀμαρτίας. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ λογικὰ Του δημιουργήματα, προσδιορίζεται βασικὰ ἀπὸ τὴν δικαιοσύνη Του, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ, ἐφαρμοσμένη ἀπέναντι τῶν πλασμάτων.

ΠΟΝΟΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΟΣ

Ἀκόμα ὅμως καὶ στὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ περιορίζεται στὸ σωστὸ μέτρο, μὲ νίκη τοῦ Ἰώβ, αὐτὴ ἡ παρατραθηγμένη ἀντίληψις. Ἀλλὰ μένει σταθερὴ ἡ ἀλήθεια: «Ὅπως γενικὰ, τὸν πόνου καὶ τὸν θάνατο τὸν ἐδώσε στὸν ἄνθρωπο ἡ ἀμαρτία, ἔτσι καὶ στὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς ἀτόμου χωριστὰ ἡ ἀμαρτία εἶναι, τίς περισσότερες φορές, ἡ μητέρα τοῦ πόνου, ὥστε ὁ κανὼνας νᾶναι: Σκύψε κάτω ἀπ' τὸ κραταιὸ χέρι τοῦ Θεοῦ. Σοὺ ἀξίζαν, σὰν ποινὴ, αὐτὰ πού ὑποφέρεις.

Εἶναι αὐτὸ μιὰ παρηγορία γιὰ καθέναν πού πάσχει καὶ πού ἔχει πεισθῆ γιὰ τὴ γενικὴ ροπή πρὸς τὴν ἀμαρτία καὶ τὴν ἀτομικὴ του ἠθικὴ ἀδυναμία κι' ἔχει ἀποκτήσει ζωντανὴ συναίσθησι τῆς ἀμαρτίας καὶ τῆς ἐδύνης του, στὸ φῶς τῆς θεῆς ἀγιότητος. Ποῖος μπορεῖ νὰ πῆ: «Εἶμαι ἀθῶος. Ἄς μὴ θυμῶν μ' ἐμένα ὁ Θεός, μὰ ἄς πάρῃ πίσω τὸ θυμὸ μου» (Ἰερεμ. θ' 35). «Ποῖος εἶν' ἐκεῖνος πού θὰ καυχῆθῃ πῶς ἔχει ἀγνὴ τὴν καρδιά του; Καὶ ποῖος ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἰσχυρισθῆ πῶς εἶναι καθαρὸς ἀπὸ ἀμαρτίας;» (Παροιμ. κ' 9). «Ποῖος θὰ μπορέσῃ νὰ νοιώσῃ μὲ κάθε λεπτομέρεια ὅλα τὰ παραπτώματά του; Κύριε καθάρισέ με ἀπ' τίς κρυφές ἀμαρτίας μου» (Ψαλμ. ιη' 13).

Τὸ νὰ θεωρηθῆ λοιπὸν τιμωρία, ποινὴ, ὁ πόνος, δὲν ἐξηγεῖ κάθε περίπτωσι. Γιὰ σύνολα λαῶν καὶ τὰ παθήματά των, θὰ ἀρκοῦσε αὐτὴ ἡ ἐξηγήσις, σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψι τῆς ἀλληλεγγύης, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει λαὸς πού νὰ μὴν ἔχῃ ἀμαρτωλοῦς. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ γιὰ ὅλα τὰ άτομα, ἀν' τὰ ἴδι' κανεὶς καθένα χωριστὰ. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκῃ ἀκόμα, ἡ πίστις στὸν Θεὸ πού εἶναι Πατέρας, διδάσκαλος καὶ παιδαγωγός, ἔθρεψε τὴ σκέψι, πῶς ὁ πόνος εἶναι καὶ μέσο παιδαγωγικὸ: Ἐξοκλλάει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ κακὸ, τὸν γυρίζει πρὸς τὸν Θεὸ καί, ὅπως τὰ σπιρούνια καὶ τὸ καμτοῖκι στὸ ἄλλογο, τὸν κάνει νὰ κινηθῆ πρὸς τὸν ἀνώτερο ἠθικὸ σκοπὸ του, ἐμπνώνοντας καὶ ἀποσαλώνοντας τίς κοιμισμένες μέσα του δυνάμεις. Ἀποτέλεσμα τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ πόνος—τιμωρία, ἀλλὰ καρπὸς τῆς ἀγάπης Του, ποῦχει γιὰ σκοπὸ τὴν θεραπεία τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν, ὁ Πόνος πού παιδαγωγεῖ:

«Παιδί μου, μὴν περιφρονεῖς τὴν παιδα-

γωγία πού σου κάνει με θλίψεις ὁ Κύριος, κι' οὔτε νά χάνης τὸ θάρρος σου, ὅταν ἐκείνος σέ ἐλέγχει. Γιατί ὁ Κύριος ὅποιον ἀγαπᾷ τὸν παιδαγωγεῖ με τίς θλίψεις καὶ μαστιγώνει με δοκιμασίες καθέναν πού τὸν παραδέχεται ὡς ἄν παιδί του» (Παρ. γ' 11-12).

Κι' αὐτὴν ἐπίσης τὴν παρηγορῆ ἀντίληψι γιὰ τὴ θλίψι τὴν συναντᾷ κανεὶς ἀπ' ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τῆς Ἁγ. Γραφῆς. Συνηθίζουν οἱ προφῆτες νά τὴν παρουσιάζουν ζωντανὰ με τὴν εἰκόνα τῆς ἀνατροφῆς τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸν πατέρα. Ὁ Ὡση χρησιμοποιοῖ, ἐκτός ἀπ' αὐτὴν, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀνατροφῆς τῆς ἀγαπημένης, ἀλλὰ ἀμαρτωλῆς συζύγου, ἀπὸ τὸν σύζυγο. Ὁ Ἡσαΐας τὴν εἰκόνα τοῦ ἀμπελοφυτοῦ, πού περιποιεῖται καὶ καλλιεργεῖ με κάθε δυνατὸ τρόπο ἕνα ἀμπέλι, πού ὅμως δὲν δίνει παρὰ ξυνοστάφυλα. Τὴν εἰκόνα αὐτὴ τὴν πῆρε ὁ Χριστὸς, στὴ φράσι Του ἐκείνη τὴ διαυγῆ ὡς κρύσταλλο, γιὰ τίς θλίψεις ποῦχουν σκοπὸ τὸ καθάρισμα: «καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθάριρει αὐτὸ, ἵνα πλεῖονα καρπὸν φέρῃ» (Ἰωάν. ιε' 2).

Ὅταν ὁ πόνος μπαίνει στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ματιά του πάει μακρύτερα. Φῶτα ἀπ' τὴν αἰωνιότητα πέφτουν πάνω στὴν ψυχὴ πού κινδυνεύει πραγματικὰ νά πνιγῆ μέσα στὴν τριβὴ τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἀνανάκειται ν' ἀναθεωρήσῃ τὴν ἐκτίμησι ποῦχε κάμει τῶν πραγμάτων αὐτοῦ τοῦ Κόσμου καὶ νά τὰ ἐκτίμησῃ σωστὰ γιὰ πρώτη φορὰ τώρα, καὶ τότε πολὺ συχνὰ βλέπει, γιὰ πρώτη φορὰ, σωστὰ τίς δικές τῆς πράξεις κι' ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς. Γι' αὐτὸ λέει ὁ Ψαλμωδός: «Ἦταν εὐεργετικὸ γιὰ μένα τὸ ὅτι με ταπεινώσες με τίς θλίψεις, γιατί ἔτσι ἔμαθα τὸ νόμο καὶ τὸ θέλημά σου» (Ψαλμ. ριη' 71).

Τὰ λόγια τοῦ Ἑλιοῦ, στὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, διατυπώνουν κατ' εὐθείαν καὶ τὴν ἰδέα τῶν δεινῶν πού καθαρίζουν. Γιατί τὰ δεινὰ τοῦ Ἰώβ δὲν εἶναι τιμωρία γιὰ παλαιότερες ἀμαρτίες. Μέσα στὰ φοβερά δυστυχήματα πού τὸν βρόικαν, ὁ Ἰώβ δὲν ἐξέπυσε ἀπὸ τὴν πίστι στὸν Θεὸ ἀκόμη καὶ τὰ πικρότερα παραπόνά του δὲν τὸν δείχνουν νάχη βαρεῖ ἐς ἑλλειψεις. Χρειαζέται ὁμως καθάριση ἀξ ἐξ αἰτίας τῆς ἀμαρτίας πού ἀκόμη δὲν ἐνεκρώθηκε ἐντελῶς μέσα του, ἰδίως γιὰ τὴν αὐθάδεια πού ἔδειξε στὴ συζήτησι με τοὺς τρεῖς φίλους. Κι' ἔτσι στὸ τέλος τοῦ βιβλίου στέκεται ὁ Ἰώβ καθαρὸς ἀπὸ κάθε σκουριά. Ὁ Θεὸς τὸν δικαιώνει καὶ τὸν λέει δοῦλο Του τέσσαρες φορές, ὅπως καὶ πρὶν, στὸν πρόλογο. Ὁ Ἰώβ με τὰ δεινὰ του ἔδειξε τί βάρος πόνων μπορεῖ νά σηκῶσῃ ἕνας γενναῖος δοῦλος τοῦ Θεοῦ, ἔδειξε πῶς ἕνας τέτοιος δοῦλος ὡδηγημένος ἀπὸ τὸν Θεὸ, δικαιώνεται τελικὰ με τὴν πίστι καὶ τὴν

ἐμπιστοσύνη σ' Αὐτόν, παρ' ὅλους τοὺς πειρασμούς—λαμπρὸ θέαμα γι' ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους! Χωρὶς πόνους ὅμως δὲν θὰ ὑπῆρχαν τέτοιοι ἠθικὰ δυνατοὶ ἀνθρώποι, χωρὶς ἀγῶνα δὲν θὰ ὑπῆρχαν τέτοιοι ἥρωες, πρωτοπόροι γιὰ τὸν καλύτερο κόσμο τοῦ πνεύματος. Ἐτσι δείχνει, ἀκόμα, ὁ Ἰώβ πῶς ἀπὸ τὸ μητρικὸ χτύπημα τοῦ πόνου θὰ γεννηθοῦν οἱ καλύτερες σκέψεις καὶ τὰ βαθύτερα αἰσθήματα. Τὸ κακὸ γίνεται ὅτε καλὸ, τὸ ἀγκάθι γίνεται σπιροῦνι. Ἀπ' τὸν ἀγῶνα βγαίνει δύναμι γιὰ νά μορφωθοῦν καὶ οἱ ἠθικὰς ἱκανότητες. Στὸ χερί τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νά μετατρέψῃ τὸ κακὸ πού τὸν βρῆκε, σὲ ἀγαθὸ ἀνωτέρας τάξεως. Τότε καὶ τὸ κακὸ ἀναγκάζεται νά συνεργασθῇ γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Ἐτσι τὸ κακὸ, μέσα στὴ Βίβλο, δὲν εἶναι πειὰ ἐμπόδιο γιὰ τὰ παιδιά τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἕνα στάδιο ποῦχει σκοπὸ νά ἐξυγιάνῃ ὅτι ἀνθρώπινο καὶ ἀσθενικὸ βρίσκεται μέσα τους καὶ ἀποτελεῖ ἀληθινὸ δῶρο τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Πολύτιμες εἰκόνες αὐτῆς τῆς ἰδέας δίνουν στὸν ἀναγνώστη τῆς Γραφῆς οἱ διηγήσεις γιὰ τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰωσήφ, γιὰ τοὺς ἀδελφούς τοῦ Ἰωσήφ, γιὰ τὸν Μωϋσῆ καὶ γιὰ τὸν Δαυὶδ καὶ, περισσότερο ἀπ' ὅλα, ἡ ὅλη ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ, πού τὴν διατρέχει, ἀπὸ τὴ μιὰν ἀκρὴ ὡς τὴν ἄλλη, ἡ ἰδέα αὐτῆ τοῦ καθαρισμού—γλυκύτατη παρηγορία καὶ σήμερα ἀκόμη, γιὰ κάθε πονεμένο πού ξέρει νά τὴν διαθάξῃ σωστὰ.

Δίπλα στὴν ἀντίληψι αὐτὴ γιὰ τὸν πόνον, πρέπει νά τοποθετηθῇ μιὰ ἄλλη μορφὴ τοῦ παιδαγωγικοῦ πόνου, ὁ πόνος δοκιμασία, πού τὸν συναντᾷ κανεὶς ἀρκετὰ συχνὰ στὶς διηγήσεις τῆς Παλαιᾶς διαθήκης. Σκοπὸς του εἶναι, πρῶτα-πρῶτα, νά διαπιστωθῇ ἂν ἔχη ὁ ἀνθρώπος μέσα στὴν καρδιά του φόβο Θεοῦ, ὑποταγῆ κι' ἀγάπη γιὰ τὸ θέλημά Του. Αὐτὴ ἡ σκέψις ἐκφράζεται καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη πολλές φορές. Τὴ δείχνουν καθαρά, στὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, ὁ πρόλογος καὶ ὁ ἐπίλογος, με τὸ ζήτημα πού τίθεται ἐκεῖ γιὰ τὴν πειραματικὴ διαπίτωση τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ Ἰώβ, ἂν εἶναι δηλαδὴ ὁ Ἰώβ στ' ἀλήθεια ἕνας σωστός δοῦλος τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἀνώτερος ὅμως σκοπός, πού ἐξυμπερεῖται αὐτὴ ἡ ἔρευνα γύρω ἀπ' τὴν ἠθικὴ κατάστασι τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Στὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ φανερώνεται αὐτὸ καθαρά. Ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ κρίνεται με τὸ στοίχημα πρὸς τὸν Σατανά. Ὁ Ἰώβ, ὡς δοῦλος τοῦ Θεοῦ, πρέπει νά ὑποφέρῃ γιὰ νά θριαμβεῖσῃ ὁ Θεὸς Του πάνω στὸν Σατανά. Τὸν ἀγῶνα του μέσα στὶς δοκιμασίες πού περνᾷ, τὴ νίκη τῆς ἀρετῆς του, τὰ παρακολοθεῖ ὁ Θεὸς κι' ὀλόκληρος ὁ οὐράνιος χορὸς Του. Ἡ νίκη καὶ ὁ θρίαμβος

τοῦ Ἰώβ, εἶναι νίκη καὶ θρίαμβος τοῦ Θεοῦ. Πόσο δυνατὴ παρηγοριὰ δίνει ἡ σκέψις αὐτὴ σὲ κάθε εὐσεβῆ ποινεμένο!

Στὸ τέλος ὁμῶς τῆς δοκιμασίας περιμένει ἡ ἀμοιβή, ὅπως μᾶς δείχνει στὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ ὁ ἐπιλόγος, μὲ τίς πληροφορίες γιὰ τὴν ἀποκατάστασις τοῦ Ἰώβ καὶ τὴ διπλὴ μεγάλῃ του εὐτυχία. Ἡ ἰδέα αὐτῆ τῆς ἀνταμοιβῆς τῶν πόνων, γνέφει κ' αὐτῇ, κάπου-κάπου, στὸν ἄνθρωπο πού ὑποφέρει καὶ εἶναι, φυσικὰ, ἕνας ἀκόμη δυνατὸς στύλος τῆς παρηγορίας πού δίνει ἡ Γραφή.

ΟΙ ΗΡΩΕΣ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ

Ἄλλὰ οἱ δοκιμασίες τῶν θλίψεων ὠφελοῦν κάποτε καὶ ἄλλα πρόσωπα. Πρῶτα πρῶτα τὰ δεινὰ πού ὑποφέρουν οἱ κακοὶ, προειδοποιοῦν τοὺς ἄλλους. Ἄλλὰ, κυρίως, ὠφελοῦν τοὺς ἄλλους, ὅσοι, ἀπὸ ἐκείνων πού ὑποφέρουν, εἶναι εὐσεβεῖς. Δείχνουν στὸν κόσμο σὲ πόση πίεσις μπορεῖ ν' ἀντέξῃ ἕνας γενναῖος ἄνδρας ποῦχει τάξει τὸν ἑαυτὸ του στὴν ὑπηρεσία τοῦ Θεοῦ, μὲ τὴ βοήθειά Του. Ἔτσι ὁ πόνος—δοκιμασία γίνεται καὶ πόνος—ἐξυπηρετήσις. Τὴν ἀντίληψις αὐτῆ γιὰ τὸν πόνον τὴ συναντᾷ κανεὶς ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀκόμη χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραηλικοῦ λαοῦ, στὴν κλῆσι τοῦ Ἀβραάμ, ὅταν ὁ Πατριάρχης αὐτός, σύμφωνα μὲ τὴ διαταγὴ τοῦ Θεοῦ, ἀφησε τὴν Πατρίδα του, τοὺς συγγενεῖς καὶ τὸ πατρικὸ του σπίτι, πηγαίνοντας σὲ μίαν ἀγνωστὴ χώρα πού ὁ Θεὸς θὰ τοῦ τὴν πρῶτοδείχῃ. Κυρίως ὁμῶς κάτω ἀπ' τὸν ἐνωτικὸ δεσμό τῆς σημαίας τοῦ πόνου στέκουν οἱ ξεχωριστὲς ὁμάδες τῶν Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῶν Ἀποστόλων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Μὲ στέρεη ὑπόταξι, ἐμψυχωμένοι ἀπὸ ἀληθινὴ φωτιὰ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεό, ἔδωσαν τὸν ἑαυτὸ τους στὴν ἐκπλήρωσι τῆς ἀποστολῆς πού τοὺς ὤρισε Ἐκεῖνος, ἀντέξαν γερὰ σ' ὅλα τὰ ἐμπόδια καὶ σ' ὅλα τὰ χτυπήματα τῆς κακίας κ' ἔζησαν μίαν ζωὴ δουλειᾶς καὶ ἀγῶνος, ἡρωϊκοὶ μάρτυρες ὑστερ' ἀπ' ὅσα ὑπέφεραν στὴ ζωὴ τους—ζωντανὸ ὄλοκαύτωμα γιὰ τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Βασιλείας Του. Καί, στὸ τέλος, τὰ αἵματα τῶν Προφητῶν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ, ἡ τελευταῖα τους, ὁ μεγάλος Μεσσίας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ Σωτῆρας τοῦ Κόσμου, ποῦχει γιὰ πεῖδὸ τιμητικὸ τίτλον του τὸ νᾶναι «δούλος τοῦ Κυρίου»! Πολυάριθμες προφητεῖες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὸν ἔδειχναν ἀγωνιστὴ γεμάτων καρτερίας στὸν Πόνον, ὅπως ἀκριβῶς τὰ Εὐαγγέλια μᾶς ἐξιστοροῦν τὴ ζωὴ καὶ τὸ Πάθος Του.

Τὰ παθήματα λοιπὸν τῶν πιστῶν ἔχουν ἀξία πρῶτα γι' αὐτοὺς τοὺς ἴδιους, ὑστερα ὁμῶς καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους, ἀφοῦ ὁ Θε-

ός, καὶ μόνο ἐπειδὴ ὑπάρχουν οἱ πιστοὶ, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἐπειδὴ τὸν παρακαλοῦν, δείχνεται μακρόθυμος καὶ στοὺς ἄλλους. Τὰ καλὰ ἔργα, μὲ τὴν υπερνίκησι τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τὸν μόχθον τους, φέρουν πάντα κέρδος. Αὐτὸ ὁμῶς ἰσχύει καὶ γιὰ τίς θλίψεις, ὅταν τίς ἀντιμετωπίζουμε μὲ πίστι. Ἔτσι ἡ Γραφή κάνει κατανοητὸ τὸν πόνον πού συναντᾷ κανεὶς στὸν παρόντα κόσμον. Ἡ ἀποψις, στὴν οὐσία τῆς, εἶναι ἡ ἴδια, τόσο στὴν Π. Διαθήκη, ἂν τὴν πάρῃ κανεὶς στὸ σύνολό τῆς, ὅσο καὶ στὴν Καινή. Ἡ Καινὴ προχώρησε, ἐπειδὴ ἔδωσε στὰ παθήματα πού τὰ ὑποφέρει κανεὶς γιὰ ἐξίλασμον ἄλλου, τὴν κυρία θέσι, τὴ θέσι τοῦ κέντρου, τῆς Θρησκείας. Ὅ,τι στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἦταν μελλοντικὴ ὑπόσχεσις, στὴν Καινὴ γίνεται εὐλογημένη πραγματικότης, μὲ τὸ ἱστορικὰ ὀλοκληρωμένον ἐξίλαστήριον Πάθος τοῦ Ἰησοῦ. Ἀπὸ τὴν προσωπικότητά Του ἀναβλύζει γιὰ τοὺς μαθητὰς Του, μὲ τὰ λόγια Του, μὲ τὸ παράδειγμά Του καὶ τὴ ζωὴ πού Αὐτὸς δίνει, πλοῦσια παρηγοριὰ καὶ δύναμις γιὰ ν' ἀντέξῃ κανεὶς στὸν πόνον ὅπως ὁ Κύριος, μὲ χαρὰ, καὶ μάλιστα νὰ «καυχᾶται ἐν ταῖς θλίψεσι» (Ρωμ. ε' 3), μὲ τὴ συναίσθησις ὅτι ὅποιος εἶναι «κοινωνὸς τῶν παθιμάτων», θὰ γίνῃ καὶ «κοινωνὸς τῆς παρακλήσεως» (Ρωμ. α' 7).

Γιὰ τὴν πρακτικὴ ἀντιμετώπισι τῶν θλίψεων, τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης συνιστοῦν τὸ νὰ τίς βλέπῃ κανεὶς μὲ τὴν ἐπίγνωσι πὼς ὁ πιστὸς εἶναι ἀπόλυτα ἀσφαλισμένος κάτω ἀπ' τὴν προστασίαν τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη κ' ὅταν δὲν καταλαθαίνει τοὺς δρόμους πού ἀκολουθεῖ ἡ Πρόνοια Του. Αὐτὸ φαίνεται κυρίως στὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, στὸ βιβλίο τοῦ Ἰώβ, ὅπου ὁ ποιητὴς δίνει γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς ἀτόμου τὴ λύσι ἐκεῖνῃ πού κ' ὡς τὰ σήμερα ἀκόμα στέκει, στὸ τέρμα ὄλων τῶν ἐρευνῶν γύρω ἀπ' τὸ πρόβλημα τοῦ πόνου: Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ Παντοδύναμος καὶ Παντογνώστης Κυβερνήτης τοῦ κόσμου. Μέσα στὸν κόσμον, ἂν τὸν πάρῃ κανεὶς στὸ σύνολό του, πρᾶγμα τοποιοῦνται οἱ σκοποὶ τῆς Προνοίας Του. Ὁ θεῖος Λόγος κυβερνάει τὸ Πᾶν, ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη ἔχει λοιπὸν νόμον ὁ Κόσμος. Ὁ Θεὸς τὸ βλέπει, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον λογικὸ μόνον ἕνα μέρος του μπορεῖ νὰ καταλάβῃ. Κι' ἐκεῖνα λοιπὸν τὰ γεγονότα πού παρουσιάζονται σάν μεμονωμένους διαταράξεις τῆς καθιδρυμένης τάξεως, μόνον γιὰ τὴν μυωπικὴ προοπτικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν αὐτὸ τὸ χαρακτηριστῆρα. Ἄν μπορούσαμε νὰ τίς ἴδομε ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τοῦ Θεοῦ ὁ Λόγος, θὰ ἐβλέπαμε ὅτι κ' αὐτὲς πέρνουν τὴ θέσι τους μέσα στὴν τάξι καὶ τὴν ἁρμονία πού κυριαρχοῦν σ' ὅλοκληρον τὸν Κόσμον. Καὶ στοὺς μεγαλύτερους ὁμῶς θεῖους σκοποὺς ὑπηρετεῖ

ὁ μεμονωμένος ἄνθρωπος. Χωρὶς καμμιά ταραχή πρέπει νὰ παραιτηθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ καταλάβῃ αὐτὸς προσωπικὰ τί ἐπιδιώκει ὁ Θεὸς μετὰ τὸν τρόπο πού οδηγεῖ τὴ ζωὴ του καὶ νὰ συσσωματωθῆ μέσα στὸ μεγάλο παγκόσμιο σχέδιό Του. Δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ ἐξιχνιάσουμε μετὰ μιᾶς τὸ ὕψος καὶ βάθος καὶ πλάτος τῆς φυσικῆς δημιουργίας. Καταλαθαίνουμε ὅμως ὅτι ἀγία τάξις βασιλεύει ἐκεῖ. Πρέπει λοιπὸν ἡ ἴδια τάξις νὰ κυριαρχῆ καὶ στὸν ἠθικὸ κόσμον, πού προέρχεται ἀπ' τὸν ἴδιον Δημιουργό.

Αὐτὴ ἡ στάσις δὲν εἶναι ἡ γεμάτη δυστυχία ὀριστικῆς παραίτησι, τοῦ πεσοπισμοῦ, ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τοῦ νὰ βρεθῆ κάποια ἐξήγησις. Ἄλλὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο, ὁ προσωρινός, θεληματικὸς, μετριασμός τῶν ἀπειτησιῶν, τοῦ ὀπτιμισμού, πού ξέρει ὅτι στὸν Θεὸ ὑπάρχει λύσις γιὰ κάθε βασανιστικὸ αἰνίγμα. Εἶναι ἡ φυγὴ ἀπὸ τὰ παγερά βάθη τοῦ μάταιου, ὅθιθεν φιλοσοφικοῦ, στοχασμοῦ πρὸς τὰ ἠλιόλουστα λειθάδια τῆς ἀληθινῆς ζωῆς πού τὴν πλημμυρίζει τὸ φῶς καὶ ἡ χαρὰ τῆς πίστεως: «Τέλος λόγου, τὸ πᾶν ἄκουε. Τὸν Θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε, ὅτι τοῦτο πᾶς ἄνθρωπος» (Ἐκκλ. 12, 13).

*

Δὲν εἶναι μόνο ἀπὸ τὰ καθαυτὰ δευῖα πού ὑποφέρει ὁ ἄπιστος ὑποφέρει, καὶ μάλιστα ἰσως ἀκόμη περισσότερο, ἀπὸ τὸν ἀνεξήγητο χαρακτήρα αὐτῶν τῶν πληγμάτων, πού τὰ βλέπει νᾶρχονται κατὰ πάνω του τυφλά, μουγγά, ἀδιανόητα καὶ ἀδικαίωτα. Μπορεῖ στὴ συγκεκριμένη περιπτώσει νὰ μὴν τοῦ εἶναι ἀνυπόφορα τὰ χτυπήματα. Ἄλλὰ εἶναι ὅλες τίς φορές ἀνυπόφορο τὸ νὰ βλέπῃ κανεὶς τὸν ἑαυτὸ του ἀνυπεράπιστο θῦμα μοχθηρῶν δυνάμεων, ἔρμαιο στὰ νύχια τῆς Μοίρας. Αὐτὸ εἶναι

κάτι πού ξεσηκώνει μέσα στὴν καρδιά τοῦ πονεμένου ἕναν κατάμαυρο καπνὸ δυστυχίας, ἕνα παράπονον πού ποτίζει μετὰ δηλητήριο τὴν ψυχὴ, πικρὸ δηλητήριο καὶ στὴ γεῦσι ἀλλὰ καὶ στ' ἀποτελέσματα: Νεκρώνει τὴν ψυχὴ, τὴν ἀπελπίζει γιὰ κάθε τι, τῆς κόβει τὰ φτερά καὶ τὴ δύναμι γιὰ κάθε ξεπέταγμα καὶ τῆς ἀφίνει μόνο μίαν ἀτροφικὴ ζωὴ πού δὲν ἔχει νὰ κάμῃ τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ συρθῆ ὡς τὸν τάφο. Ὁ φόβος πὺς ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ ἕνα καινούργιο χτύπημα μπορεῖ νᾶρθῆ δὲν ἔχει καμμιά σειρά, οὔτε λογικὴ. Ἡ Τύχη ἢ Μοῖρα, μαυρίζει καὶ τὰ διαλείμματα ἀκόμη τῶν πόνων, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχῃ γιὰ τὸν ἄπιστο κανένα φωτεινὸ σημεῖον, οὔτε μίαν χαρούμενη στιγμὴ.

Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴν ἀπελπίσια παίρνει ἀξία θησαυροῦ καὶ μίαν μονάχα σταγόνα παρηγορίας. Ἄλλὰ ἡ Γραφή, ἡ πίστις ἢ Χριστιανικὴ, δὲν προσφέρει σταγόνες, ἀλλὰ ποταμὸ ὀλόκληρο παρηγορίας. Ἀκόμη πιὸ πέρα, εἶναι φτωχὴ, κάμφωτη, ἡ λέξις «παρηγορία», ὅταν πρόκειται νὰ παραστήσῃ τὴν προσφορὰ τῆς πίστεως στὸν πονεμένο. «Παρηγορία» θεωροῦμε συνήθως κάτι πού, χωρὶς νὰ λιγοστεύῃ τὸ κακὸ, ἀνακουφίξῃ λίγο τοὺς πόνους του. Ἄλλὰ γιὰ τὸν πιστὸ δὲν ὑπάρχει πιὰ κακὸ, δυστυχία. Δὲν εἶναι αὐτὸς παιγνίδι στὰ χέρια τῆς Μοίρας, τραγικὸ, ἀδύνατο θῦμα. Δὲν εἶναι στὴ θέσι ἀρρώστου πού τὸν ποτίζουν δηλητήρια οἱ βασανιστὲς του—σ' αὐτὸν στοργικὸς πατέρας δίνει κατὰλληλα γιατρικά. Ἀνατρέπεται λοιπὸν ἡ δυστυχία, ὁ πόνος χάνει τὸ χαρακτηριστικὸ του, «τὸ κέντρον του». Νά, ὁ πιστὸς βλέπει πραγματικὰ μπροστὰ του σφαγμένη ἀπὸ ὑπερκόσμιον ἥρωα, νεκρὴ κι' ἀνήμπορη γι' αὐτὸν, τὴ Δυστυχία, τὸν μοναδικὸ καὶ μὸ ὄλον τῶν αἰώνων.

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

23.

ΤΟ ΚΕΝΤΡΟΝ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΙΑΣ

Στὸ προτελευταῖο τεύχος τῶν «Ακτινῶν» δημοσιεύθηκε τὸ α' μέρος μιᾶς κριτικῆς ἀναλύσεως τοῦ βιβλίου «τὸ Μεγάλο Πρόβλημα», τοῦ Ἐλισαίου Γιαννίδη, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου τοῦ συγγραφέως, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς καλοὺς καὶ τιμίους ἀγωνιστὰς τῆς νεοελληνικῆς πνευματικῆς κινήσεως. Ἀφοῦ εἶδαμε στὸ προηγούμενον ἄρθρον τὰ ἄτοπα, τὶς ἀντιφάσεις, καὶ τὶς πλάνες τῆς ὀλιστικῆς ἐρμηνεύσεως τοῦ φυσικοῦ κόσμου, πὺ ἀποδείχνη με τετράγωνη λογικὴ καὶ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια με ζωντανὴ παραστατικότητα ὁ συγγραφεὺς, ἐρχόμεσθε τώρα νὰ ἰδοῦμε τὸ πολύπλοκο φαινόμενο τῆς ζωῆς πὺ ὁ ὀλισμὸς ἐνόμισε πὺς τὴν ἐρμηνεύει τέλεια καὶ ἀπλᾶ.

Ἐνα πράγμα εἶναι σίμερα βέβαιον, λέγει ὁ Γιαννίδης, πὺς ἀπὸ τὰ θετικὰ δεδομένα πὺ παρέχει ἡ Ἐπιστὴμη δὲν θὰ ἐβγαίνει ποτὲ ἀναγκαῖον συμπέρασμα ἡ ζωῆ, ἀν δὲν τὴν ξέραμε ἀπὸ τὴν παρατήρησι. Δὲν εἶναι σὲ θέσι ἡ ἐπιστὴμη νὰ πῆ: ἐπειδὴ ἡ ὕλη ἔχει αὐτὲς ἡ ἐκείνες τὶς φυσικὰς καὶ χημικὰς ιδιότητες, γι' αὐτὸ καὶ ἀν δὲν ἐβλέπα ἐμπρὸς μου τὸ φαινόμενο τῆς ζωῆς, θὰ μπορούσα νὰ βεβαιώσω πὺς κάποιον ὑπάρχει ζωῆ. Ἐνα φαινόμενο Φ τότε μόνο μπορῶ νὰ βεβαιώσω πὺς ἔχει αἰτίες μόνο τὴν α, τὴν β, καὶ τὴ γ, καὶ καμμὴν ἄλλη, ὅταν οἱ αἰτίες αὐτὲς εἶναι τέτοιες, ὡστε καὶ μὴ γνωρίζοντας τὸ Φ ἀπὸ τὴν παρατήρησι, νὰ μπορῶ ἀπὸ μόνα τὰ δεδομένα α, β, καὶ γ νὰ φθάσω στὸ συμπέρασμα πὺς τὸ Φ πρέπει νὰ ὑπάρχη. Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς, λοιπὸν με ὅποιον τρόπο καὶ ἂν ἐγίνε, δὲν ἀποκλείει τὴν ἰδέα, πὺς ἔξω ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς ζωῆς πὺς λίγο ἡ πολὺ γνωρίζομε, ὑπάρχει καὶ κάποιος ἄλλος.

Ἐστερα ἀπὸ τόσο θόρυβο, γύρω ἀπὸ τὴν αὐτόματη γένεσι, πὺ δὲν ἐκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀποδείξη μερικὰς ἐλαφρότητες τοῦ «ἐλεύθερον ἀνθρώπου», ἤρθε ἡ σει-

ρὰ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, πὺ τὴν ἔπιασε γιὰ σπουδαῖον ἐπιχείρημα ὁ ὀλισμὸς. Ἄναίρει, σοῦ λέει, τὴν ἰδέα τῆς σκοπιμότητος, ἀφοῦ τὰ ὄργανα καὶ οἱ ιδιότητες, πὺ ἔχει κάθε ὄργανισμὸς εἶναι μηχανικὸ ἀποτέλεσμα τῶν φυσικῶν νόμων. Τὸ συμπέρασμα, ὅμως εἶναι τραβηγμένο παραέξω, παρατηρεῖ σωστὰ ὁ Γιαννίδης. Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, καὶ ἂν τὴν δεχθῶμε πέρα ὡς πέρα σωστή, ἔνα μόνο πράγμα ἀποδείχνη: πὺς δὲν ὑπάρχει φανερὴ, ὄρατὴ, ἄμεση ἐπέμβασι μιᾶς διανοίας στὰ φαινόμενα τοῦ ὄργανικοῦ κόσμου. Τί ὅμως ὑπάρχει πίσω ἀπὸ τὰ φαινόμενα, δὲν μπορούμε νὰ ξέρωμε. Θεατὲς στὸ παράξενο δράμα, πὺ παίξεται στὴ σκηνὴ τοῦ κόσμου, δὲν ἔχομε ἰδέα τοῦ τί γίνεται στὰ παρασκήνια—ὅσο ἀκριβῶς καταλαβαίνομε πὺς ἀπὸ τὰ νεφελώματα καὶ τὰ ἄλλα ζωσμικὰ συστήματα φθάσαμε στὸν δικὸν μας πλανήτη. Προηγούνται καὶ ἀκολουθοῦν περίοδοι, γράφει τὸ «Μεγάλο Πρόβλημα», πὺ δὲν τὶς ξέρουμε. Κάτι εἶπε ὁ ρήτορας πρὶν ἐρθομε καὶ κάτι θὰ πῆ ἀργότερα, πὺ ἂν προφθάναμε καὶ αὐτὰ νὰ τ' ἀκούσωμε, ἴσως θὰ καταλαβαίναμε τὴν ἰδέα του καὶ δὲν θὰ βρῖσκαμε καμμὴ ἀντίφασιν στὴν ὁμιλία του. Ἡ ἐπιστὴμη βρῖσκεται στὴ θέσι ἐνὸς ἀνθρώπου, πὺ ἐξετάζει τὸν μηχανισμὸν ἐνὸς ρολοιοῦ κορυδιζομένου καὶ πὺ ἀνατρεχόντας ἀπὸ τροχὸν σὲ τροχὸν ἐξηγεῖ κάθε κίνησι καὶ τέλος φθάνει στὸ ἐλατήριο καὶ λέει: Νὰ καὶ ἡ ἀρχικὴ αἰτία· δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ἀνάγκη νὰ δεχθῶ διάνοια στὴν κίνησι αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ. Καὶ ὅμως μένει ἡ ὑπαρξις μιᾶς διανοίας πὺ ἐφτιασε καὶ κούρδισε τὸ ρολογι καὶ ἴσια ἴσια ἡ ἄξια αὐτῆς τῆς διανοίας βρῖσκεται σὲ τοῦτο, πὺς τὸ ἐφτιασε καὶ τὸ κούρδισε με τέτοιο τρόπο, ὡστε νὰ μὴ χρειάζεται ὕστερα νὰ σκουνητῆ ἡ ἴδια τοῦς τροχοὺς με τὸ δάχτυλο. Κληρονομικὴ ἀδυναμία θὰ σοῦ ποῦνε. Ἀνθρωπομορφισμὸς. Θέλομε με κάθε τρόπο πίσω ἀπὸ τὰ φυσικὰ φαινόμενα νὰ ὀ-

πάρχη μιὰ προσωπικότης. Μὰ κι' αὐτὴ ἢ ἐπιμονὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ φαντάζεται πὼς κατάλαβε τὴ φύσιν καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ παραδεχθῆ πὼς μόνο τὴν ἐξωτερικὴ ὄψιν τῶν πραγμάτων βλέπει καὶ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ εἰσδύσῃ στὴν οὐσία τοῦ κόσμου, μὲ ποιὸ τρόπο πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ;

ΣΑΝ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Θέλετε τώρα νὰ ἀκούσετε καὶ..... ἔνα παραμυθάκι; Στὰ παλιὰ τὰ χρόνια, λέει ὁ ὕλισμός, πολὺ βέβαια πρὶν ἐμφανισθοῦν οἱ ἄνθρωποι τῆς «ἐλευθέρης σκέψης» στὸν πλανήτη μας καὶ λύσουν ὅλους τοὺς γορδιούς δεσμούς τοῦ κόσμου μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ ὕλισμου, ὑπῆρχαν κάτι μικροί, στοιχειώδεις ὀργανισμοί, πού μοιάζανε μὲ ἀμοιβάδες καὶ πού ἐφθάναν νὰ ἀποτελοῦνται καὶ ἀπὸ ἓνα μόνο κύτταρο. Αὐτοὶ οἱ ὀργανισμοὶ σὲ κεῖνο τὸ χάος καὶ τὴν ἀκαταστασία πού ὑπῆρχε τότε, ἀντιδρούσανε στοὺς διάφορους ἐρεθισμοὺς πού παθαίνανε ἀπὸ τὴ φύσιν (φῶς, θερμότης, ἄλατα, νερὸ κλπ.) ἄλλοτε μὲ συστολὴ τῆς κυτταρικῆς οὐσίας καὶ ἄλλοτε μὲ διαστολὴ. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ πρᾶγμα, παιδιὰ μου, ξέρετε τί ἦταν; ἦταν, τὸ φαινόμενο... τῆς συνειδήσεως, καμαρώνει μὲ θρίαμβο ὁ γέρω-ὕλισμός. Ἔτσι καὶ κάθε κύτταρο τοῦ δικοῦ μας ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ ἔχει μιὰ στοιχειακὴ συνείδηση, συνεχίζει τὸ παραμῦθι, καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα ἰθροιστικὸ φαινόμενο πού συγκροτεῖται ἀπὸ ὅλες τὶς κυτταρικῆς συνειδήσεις. Μὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἔξυπνα παιδιὰ πού ἀκούγανε τὸ παραμῦθι δὲν φάνηκε νὰ τὸχαψε καὶ πετάχθηκε λέγοντας: καλὰ, κι' ἐγὼ δὲν εἶμαι τίποτε μέσα σ' αὐτὸ τὸ σωρό;

Αὐτὸ τὸ «ἐγὼ», αὐτὴ ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρξεώς μας, τὸ ὅτι αἰσθάνομαι, σκέπτομαι, ἐνεργῶ, εἶναι ἐκεῖνο πού ξεσκεπάζει τὸ παρὰ λίγο συμπαθητικὸ παραμυθάκι. Ἔνα αἰσθημα πού δὲν τὸ ἔχει κανένα ζῶο, πού κάνει τὸν ἄνθρωπο τὸν μόνο ἀρμόδιο νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴ σημασία καὶ τὸ βᾶθος του, γιατί εἶναι ὅλως διόλου ξεχωριστὸ καὶ ἐξαιρετικὸ. Αὐτὴ τὴν ἔννοια τῆς συνειδήσεως δὲν μπόρεσε νὰ τὴν καταχωρίσῃ μέσα στὶς μπουκάλιας του καὶ τοὺς σωλῆνές του ὁ φυσιολόγος—ὕλιστής. Γιατί εἶναι ξεχωριστὴ

ἔννοια, δὲν μπορεῖ νὰ μελετηθῆ ἀντικειμενικά, χάνει ἀμέσως τὴν οὐσία τῆς, γλυστοῦ καὶ φεύγει ἀπὸ τὰ χέρια μας κι' ἐκεῖ πού νομίζομε πὼς τὴν κρατοῦμε, μελετοῦμε ἀπλῶς τὶς ψυχικῆς ιδιότητες καὶ καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου, δηλ. τὸ περιεχόμενο τῆς προσωπικότητος.

ΕΝΑΣ ΑΛΛΟΙΩΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Κι' ὕστερα ἀπὸ τούτῃ τὴ σὺζητησι, μπορεῖ νὰ σᾶς πῆ ὁ ὕλιστής νομίζοντας πὼς θὰ σᾶς φέρῃ σὲ ἀδιέξοδο: καλὰ, καὶ τί εἶναι πνεῦμα; Θὰ μπορούσαμε ὁμως νὰ κάνομε κι' ἐμεῖς τὴν ἴδια ἐρώτησι: τί εἶναι ὕλη; Ἡ φυσικὴ τὴν ἀνέλυσε σὲ μόρια. Ἄλλὰ τὰ μόρια, μᾶς λέει ἡ φυσικὴ, δὲν εἶναι οὔτε στερεὰ οὔτε ὑγρά οὔτε ἀέρια. Ἐμεῖς ὁμως δὲν μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε οἶμα ὕλικὸ πού νὰ μὴν ἀνῆκῃ σὲ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς τρεῖς κατηγορίες. Ἐπομένως δὲν μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε τὰ μόρια, γράφει πολὺ στοχαστικὰ ὁ Γιαννίδης. Ὁ ἀνθρωπῶκος ἐκεῖνος πού κάθισε καὶ παρατηρεῖ τὸ μόριο τῆς ὕλης καὶ πού περιμένομε νὰ μᾶς μεταδώσῃ τὶς ἐντυπώσεις του, δοκιμάζει νὰ τὸ πιᾶσῃ, μὰ δὲν μπορεῖ, γιατί τὰ μόρια τραδιοῦνται καὶ ἀπαθιοῦνται μεταξὺ τους. Κι' οὔτε μπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ, ἂν ἔχῃ ἔκτασι τὸ μόριο, γιατί δὲν ξέρει πού ἀρχίζει καὶ πού τελειώνει. Τὸ μόριο δὲν εἶναι οὔτε κόκκινο οὔτε πράσινο οὔτε ζεστὸ οὔτε κρύο. Κι' ἔτσι φθάνομε στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐνῶ μιὰ φορά νομίζαμε πὼς εἶχαμε μέσα τὸ νοῦ μας καθαρὴ τὴν παράστασι τῆς ὕλης, τώρα πού τὴ μελετᾶμε δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε τὸ ἴδιο. Ἄν τώρα κατεβοῦμε πιὸ κάτω στὸ ἄτομο, θὰ βροῦμε κι' ἄλλους λόγους πού μᾶς πείθουν πὼς ἡ ἔννοια τῆς ὕλης δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ξεκαθαρισμένη. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ λέμε πὼς ξέρομε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ὕλη. Καὶ θὰ μᾶς συγχωρήσῃ ὁ ὕλισμός, ἀφοῦ δὲν ξέρει καλὰ-καλὰ τί εἶναι ὕλη, νὰ μὴ τοῦ δώσωμε καὶ μεῖς ἀπάντησι σύμφωνα μὲ τὸ δικό του καλοῦπι στὸ τί εἶναι πνεῦμα.

Ἔρχεται στιγμὴ πού ρωτᾶ κανεὶς πὼς ἀρὰ γε, κατὰ τὴ σκέψιν τῶν ὕλιστῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ κόσμος, γιὰ νὰ μὴν εἶναι σωστὴ ἡ θεωρία τους, ποιὰ δηλαδὴ εἶναι ἐκεῖνα τὰ γεγονότα, πού θὰ τοὺς

πείθανε πὼς ὑπάρχει διοργανωτικὴ διάνοια στὸν κόσμον. Δὲν βλέπω ἄλλο, γράφει ὁ Γιαννίδης: θὰ ἔπρεπε νὰ μὴν ὑπάρχη στὴ φύσι σταθερὴ σχέσις μεταξὺ αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων δηλ. νὰ μὴν ὑπάρχουν φυσικοὶ νόμοι. Ἔτσι θὰ χρειαζότανε κάποιος πὺν νὰ ρυθμίξῃ τὰ φαινόμενα σύμφωνα μὲ τὴ διάθεσί του. Εἶναι βέβαιο πὼς, ἂν αὐτὸ τὸ θαῦμα πὺν λέγεται κόσμος ἦτανε νὰ δημιουργηθῇ σήμερα, κανένας δὲν θὰ συζητοῦσε τὴν ἀνάγκη μιᾶς διάνοιας. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχει ἄρμονία, ἐπειδὴ τὸ θαῦμα τώρα πιά ὑπάρχει πὺν ὑπάρχει, συμπεραίνουμε πὼς θὰ εἶναι ἀναγκαῖο, καὶ πὼς ὁ Νουὺς ἐπομένως εἶναι περιττός. Ἐπειδὴ τὴν ἡμέρα τὸ φῶς ὑπάρχει, ὁ ἥλιος εἶναι περιττός» ἔλεγε κάποιος, «καλὸ θὰ ἦταν, ἂν τὸν εἶχαμε τὴ νύχτα».

Στὸ ὑλιστικὸ σύστημα φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου, πὺν αισθάνεται ἱκανοποιῆσι τοῦ ἐγωισμοῦ του, ὅταν ἀπλῶνοντας λίγο πὺν πέρα τὰ συμπεράσματα τῆς ἐπιστήμης, κατορθῶνῃ νὰ πείσῃ τὸν ἑαυτὸ του πὼς, μὲ αὐτὰ πὺν ξέρει, ἐξηγήσῃ πραγματικῶς τὴ φύσι, ἔλυσε τὸ πὺν μεγάλο πρόβλημα τοῦ κόσμου, τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, τῆς συνειδήσεως. Κι' ὅμως ὁ κόσμος εἶναι κάτι πολὺ πὺν σοφὸ καὶ πολὺ πὺν βαθύ. Εἶναι ἕνας συνδυασμὸς τάξεως ἀνώτερης γιὰ τὴ διάνοιά μας, πὺν ἡ διάνοιά μας πιθανώτατα δὲν εἶναι καμωμένη νὰ τὸν χωρέσῃ ποτέ. Τὴν ἄπειρη Πλάσι, τὴν ἀκατανόητη Δημιουργία δὲν μπορούμε νὰ τὴν φαντασθοῦμε χωρὶς αἰτία, χωρὶς σκοπὸ, χωρὶς λογικὴ. Μιὰ πλάσις πὺν ὑπάρχει μόνο ἐπειδὴ βρέθηκε, μιὰ πλάσις ἄλογη, ἡλίθια, ἀφημένη στὴν τύχη. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ θαυμασία διοργάνωσις τοῦ κόσμου ὑπάρχει χωρὶς αἰτία καὶ χωρὶς σκοπὸ, μόνο γιὰ νὰ τρέχουν καὶ νὰ πηδοῦν τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια καὶ τὰ οὐράνια σώματα, αὐτὸ τὸ ἀριστοτεχνικὸ ρολόγι μὲ τὴν ἀφάνταστη λεπτότητα τῶν ὀργάνων του, ὑπάρχει γιὰ ἕνα ἀποτέλεσμα τόσο τιποτένιο! Ἐνας τέτοιος ἐμπαιγμὸς τοῦ θεοῦ λόγου δὲν μπορεῖ νὰ χωρέσῃ στὸ μυαλό.

Ἄλλὰ ἡ χορευτικὴ τρέλλα τοῦ Σύμπαντος δὲν εἶναι τὸ μόνο παράξενο καὶ ἀνεξήγητο πρᾶγμα τοῦ κόσμου. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀστεία καὶ ἀνούσια φύσι, πὺν ὑπάρχει

μόνο γιὰ νὰ χορεύῃ στοὺς αἰῶνες, παρουσιάζεται ἕνα καταπληκτικὸ φαινόμενο: ἡ ζωὴ, ἡ σκέψις, ἡ συνειδήσις. Αὐτὴ ἡ νεκρὴ, ἡ ἀναίσθητη ὕλη, τὸ περιττὸ καὶ ἄσκοπο αὐτὸ πρᾶγμα, κατορθῶνῃ κάτι ἀπίστευτο, νὰ χωρίζεται σὲ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο. Ἡ ὕλη ἐξετάζει τὴν ὕλη. Ἡ ὕλη σκέπτεται! Καὶ αὐτὸ τὸ ἀφάνταστο κατόρθωμα, σοῦ λένε, εἶναι ἕνα φαινόμενο πρόσκαιρο, ἄσκοπο καὶ περιττό.

Κι' ἔτσι τὸ «Μεγάλο Πρόβλημα» καταλήγει νὰ δείξῃ πόσο πραγματικὰ μεγάλο εἶναι τὸ πρόβλημα, πὺν ἐξετάζει καὶ ἀνώτερο ἀπὸ τὰ τεκμήρια τῆς ἐπιστήμης. Μιᾶς ἐπιστήμης, πὺν μὲ τὰ ἀξιώματα, τὶς ὑποθέσεις, τὰ αἰτήματα καὶ τὶς ἄρμονίες, πὺν ζητάει νὰ πιστέψωμε γιὰ νὰ προχωρήσῃ, δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιβάλλῃ καμιά ἀκαταμάχητη λογικὴ καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ ἀναμφισβήτητα συμπεράσματα. Ἄλλως τε ἡ ἄξια τοῦ ὀνόματός της ἐπιστήμη ξέρει πὺν φθάνουν τὰ θεριά της καὶ δὲν κάνει ἐπικίνδυνα σάλτα γιὰ νὰ ἐξηγήσῃ δῆθεν ὀλόκληρο τὸν κόσμον καὶ νὰ λύσῃ τὸ μεγάλο πρόβλημά του.

Ἡ κριτικὴ τοῦ ὑλισμοῦ πὺν κάνει ὁ Ἐλισαῖος Γιαννίδης στὸ «Μεγάλο Πρόβλημα» δὲν εἶναι καθόλου ἄσκοπη, καὶ σήμερα ἀκόμη, παρ' ὅλον ὅτι ἀρχίζει νὰ περνᾷ πιά καὶ στὸν τόπο μας ἡ μόδα τοῦ ὑλισμοῦ, ἂν καὶ ὁ τελευταῖος ξέρει νὰ διοχετεύεται σὲ διάφορα πὺν μοντέρνα παρακλάδια του. Ἐπειτα δὲν εἶναι μικρὲς οἱ συνέπειες πὺν ἐπὶ χρόνια τώρα ὁ ὑλισμὸς καὶ στὴ χώρα μας ἔφερε. Καὶ τὸ σάρωμα πρέπει νὰ εἶναι, ὅσο μπορεῖ, πὺν ἐπιμελημένο καὶ ἐντατικὸ. Ἡ νέα γενεὰ τῆς χώρας μας πὺν διαμορφώνεται τώρα μέσα στὸ πολεμικὸ καμίνι καὶ δημιουργεῖ τὰ ἰδανικά της πρέπει νὰ ξέρῃ καὶ νὰ μπορῇ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ σάπιο μέρος τῆς κληρονομιάς της. Κι' ἀφοῦ κάνει τὸ ξεκαθάρισμα—καὶ τὸ «Μεγάλο Πρόβλημα» βοηθεῖ θαυμάσια σ' αὐτὴ τὴ δουλειά—θὰ προχωρήσῃ στὴ δημιουργία. Τὴ δημιουργία ἐκείνη τῆς Πίστεως πὺν δὲν φοβᾶται τὰ λάθη, τὶς πλάνες καὶ τὶς κακίες τῶν ἀνθρώπων, γιατί εἶναι πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο.

Ο Κόσμος τῶν Γραμμάτων

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Η ΣΤΡΟΦΗ ΕΙΣ ΤΑΣ ΦΥΣΙΚΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΑΣ

Φίλε κύριε Διευθυντά,

Εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα τεύχη τῶν «Εἰδήσεων ἐκ τῆς Γερμανικῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας (Nachrichten aus der Deutschen Evangelischen Kirche) δημοσιεύεται ἐνδιαφέρον ἄρθρον μετὸν τίτλον «Χριστιανισμὸς καὶ Φυσικὴ Ἐπιστήμη», τοῦ ὁποίου μερικαὶ ἰδέαι θὰ ἐνδιέφεραν τοὺς ἀναγνώστας τῶν «Ἀκτίνων».

Τονίζεται ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν ἡ Φυσικὴ ἔδειξε τάσεις ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰς ὕλιστικὰς ἀντιλήψεις καὶ προσεγγίσεως πρὸς τὴν Ἱερσκειαν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν. Ἡ σημειωθεῖσα μεταβολὴ εἰς τὴν σημερινὴν φυσικὴν ἔρευναν ἔχει τὰ ἀκόλουθα χαρακτηριστικά:

1) Αἱ ἐπιτευχθεῖσαι πρόοδοι εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ὕλικου ἀτόμου, ἡ ἀνάλυσις δηλαδὴ τῆς ὕλης εἰς ἠλεκτρόνια, πρωτόνια, οὐδετερόνια, καὶ ἡ διάλυσις καὶ ἐλευθέρωσις αὐτῆς εἰς ἐνέργειαν ἐπέφεραν αὐτομάτως τὴν πτώσιν τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Böhner καὶ τοῦ Vogt. Κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους ὑποστηρικτὰς τοῦ ὕλισμοῦ ἡ ὕλη, σταθερὰ καὶ αἰώνιος, ἔκειτο ἡ βᾶσις ἡ ἀδιάσειστος, ὀλοκλήρου τῆς Δημιουργίας. Ἄλλ' ἡ παραδοχὴ αὕτη ἀπεδείχθη ἐπιστημονικῶς ἐσφαλμένη καὶ αἱ ἐργασίαι διασπέρων φυσικῶν ὡς τοῦ Niels Bohr, Broglie, Planck, ὠδήγησαν πρὸς τὴν ἀντιλήψιν ὅτι οἱ σκόδομοικοὶ λίθοι τοῦ κόσμου εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θετικὸς καὶ ἀρνητικὸς ἠλεκτρισμὸς—οὐσία ἀκαθόριστος, ρευστὴ καὶ μὴ μόνιμος.

2) Ἐν συνεχείᾳ ὅμως τῶν ἀνακαλύψεων τῆς Ἀτομικῆς Φυσικῆς, παρουσιάσθη καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ κλωνισμοῦ ἐκ βάρων τῆς ἀντιλήψεως ὅτι τὰ φυσικὰ φαινόμενα διέπονται ὑπὸ νόμον αἰτιοκρατικῶν καὶ μηχανοκρατικῶν. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι μία τυφλὴ μηχανή, ἀλλ' εἰς ὄργανισμὸς διεπόμενος ὑπὸ νόμον τῆς «στατιστικῆς πιθανότητος», οἱ ὅποιοι ἀποκλείουσι τὴν αὐστηρὰν αἰτιοκρασίαν. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς συγχρόνου φυσικῆς ἐρένης, τὸ ὅποιον τὴν πλησιάζει πρὸς τὴν Ἱερσκειαν.

3) Ἀκόμη παρουσιάζεται καὶ μία θεμελιώδης μεταβολὴ εἰς τὴν Βιολογίαν, ἐν τῇ προσπάθειᾳ τῆς ἐρμηνείας τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς. Σήμερον δέχονται πάντες, κα-

τόπιν ἰδίᾳ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Driesch καὶ τοῦ Spemann, ὅτι τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς δὲν ρυθμίζονται ἀπὸ νόμον καθαρῶς μηχανικοῦς. Αἱ ἔρευναὶ αὗται ἀπέδειξαν ὅτι «τὸ ζωικὸν σπέρμα δὲν εἶναι μία μηχανὴ ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ὄρολογίου ἢ τοῦ ποδηλάτου, ὅπου κάθε μέρος ἐκτελεῖ μίαν μόνον λειτουργίαν ἢ ὀρισμένον μόνον ἄρισθμόν ἐργασιῶν. Ὅλα τὰ μέρη συνεργάζονται ἁρμονικῶς διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ σκοπίμου ἔργου τοῦ ὅλου ὄργανισμοῦ. Καὶ ἡ σκόπιμος αὕτη ἐνέργεια, εἰς τὴν «ἐλόγηται» τοῦ ὄργανισμοῦ, παραμένει εἰσέτι μυστηριώδης καὶ ἀνεξερειντος.

Ἐπομένως δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ σημερινὴ Φυσικὴ ἔρευνα εὐρίσκειται πράγματι μᾶλλον ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς τὴν Ἱερσκειαν. Τίθεται ὁμῶς τὸ ἐρώτημα: Εὐρίσκειται καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν; Ἡ ἀπάντησις τοῦ ἀρθρογράφου εἶναι ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ συνεβῆαι καὶ αὐτό, ἀλλὰ δὲν πρέπει. Διότι ὑπάρχουν δύο κοσμοθεωρίαι αἱ ὁποῖαι, βασιζόμεναι ἐπὶ τῶν αὐτῶν δεδομένων, ὀδηγοῦν εἰς ἀντίθετα συμπεράσματα:

Ἡ θεωρία τῆς βιολογικῆς φυσιοκρατίας δέχεται ὅτι μέσα εἰς τὸν Κόσμον διεξάγεται συνεχῆς καὶ σκόπιμος πόλεμος, ὁ ὁποῖος προάγει τὴν ζωὴν, δημιουργῶν τελειότερους ζῶντας ὄργανισμούς. Ὁ θάνατος τῶν ἐπὶ μέρους ὄντων εἶναι προαγωγὴ τῆς ὅλης Δημιουργίας, ἡ ὁποία κυβερνᾶται ἀπὸ μίαν θεῖαν Δύναμιν.

Ἐναντι τῆς ἐκδογῆς αὐτῆς εὐρίσκειται ἡ βιβλικὴ κοσμοθεωρία, ἡ ὁποία θεωρεῖ τὴν ζωὴν ὡς μίαν μέσην καὶ προσωρινὴν κατάστασιν, τὸν δὲ θάνατον ὡς ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐσωτερικῆς πτώσεως καὶ τὴν σημερινὴν τοῦ κόσμου μορφήν ὡς διαμορφωθείσαν συνεπείᾳ τῆς πρώτης ἐκείνης πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ποία ἐκ τῶν δύο τούτων θεωριῶν περὶ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ὀρθότερα; Εἶναι ἀδύνατον νὰ δοθῇ ἀπάντησις ἐπὶ τῇ βᾶσει τῶν ἐπιστημονικῶν δεδομένων. Ἡ ἀπάντησις θὰ δοθῇ ἀφοῦ πρῶτον ὁ ἀνθρωπος θεωρήσῃ ἐκ νέου καὶ κατὰ βάθος ὅλον τὸν ἐσωτερικὸν ἑαυτοῦ τον, ὁπότε καὶ θὰ ἔχη ἐσωτερικὴν πληροφορίαν, ἡ ὁποία θὰ τὸν ἱκανοποιῇ πλήρως.

Ἐπομένως ἡ σημερινὴ Φυσικὴ Ἐπιστήμη, συμπεραίνει ὁ ἀρθρογράφος, μετὴν πτώσιν τῆς μνηστικῆς περὶ τοῦ κόσμου εἰκόνας, δὲν εὐρίσκειται μὲν ἀκόμη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, μᾶς παρουσιάζει ὁμῶς τὰ τελικὰ τῆς ἐξαγομμενα σα-

φέστερα ἀπὸ κάθε προηγουμένη περίοδον τῆς ἐρεῦνης τῆς Φύσεως, ὅσον ἀφορᾷ τὴν δριστικὴν ἐκλογὴν καὶ προτίμησιν μεταξὺ μιᾶς φυσιοκρατικῆς Ἐθρῆσκείας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως ἀφ' ἑτέρου».

Μετὰ πλείστης τιμῆς

Δ. Κωτσάκης.

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ

ΣΗΜΕΙΑ ΑΝΑΝΗΨΕΩΣ

Εἰς τὴν Γαλλίαν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος τὰ ὑλιστικὰ διδάγματα τοῦ Lamettrie καὶ τοῦ Hoibach ἤσκησαν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῆς ἀτελοῦς τότε Ψυχολογίας. Καὶ ἐνῶ ἡ Ψυχολογία, ἀκολουθοῦσα τὴν παράδοσιν ὄλων τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα, ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Descartes, ἔθετεν ἕως τότε ὡς βάσιν τῶν ἐρευνῶν τῆς τὴν ὑπαρξίν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ψυχῆς ἀλλοῦ, μετέθεσεν ἔκτοτε τὴν βάσιν τῶν ἐκζητήσεων τῆς ἀπὸ τὴν ψυχῆν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἐξετράπη εἰς ἓνα ψυχοφυσικὸν ὑλισμὸν κατὰ τὸν ὅποιον ἡ κανονικότης τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι ἐξαρτήμα τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ τοιαύτη βασικὴ ἐκτροπὴ διηκόλυε τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς Πειραματικῆς ἐν πρώτοις Ψυχολογίας, ἥτις, ἐξαρτώσα τὴν ὄλην γνῶσιν περὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα καὶ χρησιμοποιοῦσα μεθόδους ἰσχυροῦσας εἰς τὰς Φυσικὰς ἐπιστήμας, καθήνησεν εἰς τὸν πολλῶν κλάδων τῆς Φυσικῆς καὶ Μαθηματικῆς. Διηκόλυε ἐκ δευτέρου τὴν διάδοσιν τῆς Συνειρμικῆς Ψυχολογίας, ἡ ὅποια, ἐπὶ ὑλιστικῶν ὁμοίως προϋποθέσεων στηριζομένη, διεικνέτο διὰ τοῦ I. St. Mill ὅτι ἐρμηνεύει μὲ τοὺς νόμους τῆς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ὅπως ἀκριβῶς ἐρμηνεύει ἡ Φυσικὴ διὰ τῶν νόμων τῆς παγκοσμίου Ἐλξεως τὴν κίνησιν τοῦ παντός. Μέχρι δὲ καὶ τοῦ λήξαντος αἰῶνος ἡ Πειραματικὴ Ψυχολογία, ἡ χειραγωγηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ribot, καὶ ἡ Συνειρμικὴ, ἡ ὑποστηρικθεῖσα ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Bonnet, ἐκυρίαρχον ἀπολύτως σχεδὸν εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἄλλ' ἀρχομένου τοῦ αἰῶνος μας ὑπὸ τὴν πνοὴν τῶν λεγομένων ἐπιστημῶν τοῦ πνεύματος ἀνεπτύχθη ἰσχυρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῶν προμνησθέντων Ψυχολογικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ἄλλως τε ἀπεδειχθησαν ἀνίκανα νὰ χωρήσουν εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀνωτέρων ἰδία ψυχικῶν φαινομένων, καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀνασύνδεσις τῆς Ψυχολογίας πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν.

Εἰς βιβλίον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἄντ.

Ἰσιγόνῃ ἐκδοθὲν καὶ ἐπιγραφόμενον «Σύγχρονα ρεύματα Γαλλικῆς Ψυχολογίας» παρέχεται μίᾳ καθαρᾷ εἰκόνι τῶν πνευματικῶν κατευθύνσεων αἱ ὅποια ἀκολουθοῦνται σήμερον εἰς τὴν Γαλλίαν διὰ τὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ψυχολογικῶν προβλημάτων. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν μηχανοκρατικὴν Συνειρμικὴν καὶ τὴν ἀψυχον Πειραματικὴν Ψυχολογίαν, αἱ ὅποια ἐξελάμβανον τὸ πνεῦμα ὡς ἄθροισμα ψυχικῶν στοιχείων, ὅπως ἡ Φυσικὴ δέχεται τὴν ὄλην ὡς ἄθροισμα ἀτόμων, τὴν δὲ πνευματικὴν ζωὴν ὡς «πνευματικὴν μηχανήν», ἡ σύγχρονος Γαλλικὴ Ψυχολογία ἀποδίδει κεφαλαιώδη σημασίαν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου καὶ εἰς τὴν στενὴν ἀλληλοεξάρτησιν τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Εἰς τὸ προαναφερθὲν βιβλίον ἐκτιθενται ἀδρομερῶς ἀλλὰ σαφῶς αἱ δύο μεγάλαι κατευθύνσεις τῆς Γαλλικῆς Ψυχολογίας, ἡ Βιολογικὴ καὶ ἡ Συνθετικὴ, αἱ ὅποια παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους διαφορὰς τῶν, συμπληροῦν ἀλλήλας.

Ἡ Βιολογικὴ κατεύθυνσις διαπιστοῦσα τὴν σκοπιμότητα ὡς τὸ ἰδιάζον γνώρισμα τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, «ἐρευνᾷ τὸν ἐν τῷ συνόλῳ ἀνθρωπίνῳ ὀργανισμῷ ρόλον τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν» καὶ ἐρμηνεύει κατὰ τὸν τρόπον τῆς τὸ ἀίσθημα, τὴν ἀντίληψιν, τὴν μνήμην, τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν, τὴν προσοχὴν, πρὸς τὴν ὅποιαν συνδέει τὸ διαφέρειον, τὴν νοημοσύνην, τὴν ὅποιαν ὁ Clarapède ὀρίζει ὡς «ἐκασότητα τῆς διὰ τοῦ πνεύματος λύσεως νέων προβλημάτων», τὴν ἐννοίαν καὶ κρίσιν, τὰς λογικὰς ἀρχὰς αἰτιότητος καὶ ταυτότητος. Ἀναλύει τὴν συναισθηματικὴν κατάστασιν, διακρίνουσα τὸ ἡδὺ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δεχομένη ὡς κριτήριον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐνδειξὴν τῆς ἐπιτυχίας τοῦ προορισμοῦ οὐχὶ τὴν εὐχαριστήριον, ἀλλὰ τὴν χαρὰν, ἡ ὅποια καὶ μόνη «ἀγγέλλει ὅτι ἡ ζωὴ ἐπέτυχεν, ἐνίκησεν» (σελ. 27). Ἀντιτίθεται τὸσον πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Λαμάρκ, ὅσον καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Δαρβίνου προταθεῖσαν ἐξήγησιν τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐναστικτοῦ καὶ βεβαιώνει διὰ τοῦ Clarapède ὅτι ἡ «καταγωγὴ τοῦ ἐναστικτοῦ παραμένει μέχρι τοῦδε μυστήριον καὶ ἄλυτον πρόβλημα» (σελ. 33). Τὴν βούλησιν χαρακτηρίζει ὡς ψυχικὴν λειτουργίαν ἐπιβάλλουσαν τὴν πρὸς ἀνωτέραν τάσιν, πρὸς τὸν ἠθικὸν δηλαδὴ νόμον, συμμόρφωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ διαπιστώνει ὅτι ἐν τῇ βουλητικῇ ἐνεργείᾳ θριαμβεῖ ἡ ἀσθενεστέρη ἀλλ' ἀνωτέρα ποιητικῶς δυναμὶς τῆς ἰσχυροτέρας ἀλλὰ κατωτέρας. Καὶ καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι «ὁ τελολογικὸς χαρακτὴρ τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι ἀναμφισβήτητος» (σελ. 35). Καὶ ἐνῶ ὁ Ribot ἐπίστευε τὸν σκοπὸν τῆς πνευματικῆς λειτουργίας ὡς χρησιμοθηρικὸν καὶ τὴν γνῶσιν ἐδέχετο ὡς

ὄργανον διὰ τὴν βιοτικὴν πάλιν, ὁ Claracède ἀντιθέτως διαπιστώνει ὡς ἐλατήριο τῆς δράσεως τὸ διαφέρον, τὴν ὄρμην πρὸς τὸ εἰδέναι, ἀνεξαρτήτως τῶν πρακτικῶν διὰ τὸν βίον συνεπειῶν.

Ἡ Συνθετικὴ ἐξ ἄλλου κατεύθυνσις, ἀντιλέγουσα πρὸς τὸν μηχανικὸν καὶ ἀναλυτικὸν χαρακτήρα τῆς Συνειρμικῆς Ψυχολογίας, τονίζει τὴν ἐνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον συνοχήν τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ θεωρεῖ τὰς ψυχικὰς ἐνεργείας ὡς συνεργαζομένης στενῶς διὰ τὴν δημιουργίαν ψυχικῶν φαινομένων ἀδιασπάστως ἠνωμένων πρὸς ἀλληλα. Ὁ πνευματικὸς βίος, κατ' αὐτὴν, εἶναι εἰς καὶ ὁ αὐτός, τόσον εἰς τὰς στοιχειωδέστερας ὅσον καὶ τὰς ἀνωτέρας αὐτοῦ μορφάς· ἔχει πρωτότυπον ἐνότητα. Αἱ ἐπὶ μέρους λειτουργία ἐδιαφοροποιήθησαν ἀλλὰ παρέμειναν διηρθρωμένοι πρὸς τὸ σύνολον. Ἡ συνθετικὴ ἐνότης ὀφείλεται εἰς τὴν ὑπαρξίν προσωπικῆς συνειδήσεως, ἄνευ τῆς ὁποίας τὰ ψυχικὰ φαινόμενα θὰ παρέμεινον ἀσύνθετα καὶ ξένα πρὸς ἀλλήλα (σελ. 43). Ἡ δὲ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ἐκδηλοῦται εἰς ἐκάστην ψυχικὴν λειτουργίαν. Οὕτως ἡ ἀντιληψὶς δὲν περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς μόνον τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται πρὸς τὸ περιβάλλον, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν χρησιμότητα τούτου, ἔτι δὲ συνδέεται πρὸς τὰς γνώσεις, τὰς ἐμπειρίας καὶ τὰς ἀρχὰς ἡμῶν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἀπλή καταγραφή τῶν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεων, ἀλλὰ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ἀντίδρασις καὶ ἀπάντησις τῆς προσωπικότητος ἡμῶν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἐντυπώσεις. Εἰς τὸν συνειρμὸν «τὰ συνειρόμενα ψυχικὰ φαινόμενα δὲν παραμένουν μεμονωμένα, αὐτοτελῆ καὶ ξένα πρὸς τὸ συνεῖρον ὑποκείμενον, ἀλλὰ συγχωνεύονται καὶ ἀφομοιοῦνται ὑπ' αὐτοῦ εἰς ἐνιαίαν κατάστασιν τῆς συνειδήσεώς του φέρουσαν τὴν σφραγιδα τῆς προσωπικότητός του» (σελ. 48). Εἰς τὴν μνήμην, ἡ ὁποία συνήθως ἔχαρakterίζετο ὡς παθητικὴ λειτουργία, δίκην φωτογραφικῆς μηχανῆς δεχομένη ἐντυπώσεις, ἐκάστη νέα ἐντύπωσιςπλασιούται καὶ συνδέεται πρὸς τὸ σύνολον τῶν γνώσεων καὶ διαφερόντων μας, πρὸς τὸν συναισθηματικὸν μας κόσμον καὶ τὰς ἀξιολογικὰς μας κατευθύνσεις. Ἐντύπωσις ξένη καὶ ἀπροσάρμοστος πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον ἀδυνατεῖ νὰ ἀποταμιευθῇ καὶ παραμείνῃ εἰς αὐτήν. Ἡ αὐτὴ συνθετικὴ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος κα-

ταφάινεται εἰς τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν, εἰς τὴν κρίσιν, εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς ἐννοίας, εἰς τὸν συλλογισμὸν καὶ τὸ συναίσθημα, εἰς τὴν νόησιν καὶ τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Εἰς δὲ τὴν βούλησιν παρουσιάζεται ἡ προσωπικότης μας ὡς ὀλοκληροῦσα δύναμις. «Ἡ βούλησις, κατὰ τὸν P. Guillaume, εἶναι ἡ ἀντίδρασις τοῦ συνόλου ἐπὶ μεμονωμένου τινὸς στοιχείου, ἡ συμμαχία τῶν συνηνωμένων ὀρμῶν κατὰ μιᾶς ὀρμῆς... ἡ ἐπέμβασις ὀλοκληροῦ τῆς προσωπικότητός μας εἰς τὴν γένεσιν ἐκάστης ἰδιαίτερας πράξεως». Κατὰ τὸν Cuvillier «ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια ἀπορρέει ἐκ τῆς ὅλης ἡμῶν προσωπικότητος καὶ ἐμφανίζεται πάντοτε κατὰ τινὰ τρόπον ὡς μία καινοτομία». Ὁ δὲ Blondel δέχεται τὴν βούλησιν ὡς ἔκφρασιν τῆς συνειδήσεως τῆς ἐγκαταστάσεως ἐντὸς ἡμῶν μετὰ τὰς ἠθικὰς τῆς ἀρχῆς καὶ ἐνωπίον τῆς ὁποίας, ὡς ἐνώπιον κριτοῦ, ἐκτυλίσσεται ὁ ροῦς τῶν σκέψεων καὶ πράξεων μας. Καὶ τὸ συμπέρασμα, ὅτι «ὅλα τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐκδήλωσις μιᾶς ἀδιαίρετου καὶ ἀδιασπάστου ἀτομικότητος» (σελ. 65).

Τὸ βιβλίον τοῦ κ. Ἰσιγόνη παρὰ τὴν συντομίαν αὐτοῦ ἀναλύει σαφῶς τὰς ὑπὸ τῶν δύο ψυχολογικῶν κατευθύνσεων παρεχομένας ἐρμηνείας τῶν ψυχικῶν φαινομένων, καθοδηγῆναι τὸν φιλομαθῆ μελετητὴν εἰς εὐρυτέρας ἐρεῦνας καὶ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ παιδαγωγικῶν ἐφαρμογῶν ὑποβοηθεῖ μεγάλως τὸν παιδαγωγὸν εἰς τὸ μορφωτικὸν αὐτοῦ ἔργον, τὸ δὲ σπουδαῖον, παρουσιάζει ζωηρὰ τὰ σημεῖα τῆς πνευματικῆς ἀνανήψεως ἐν Γαλλίᾳ.

I. Θ. Κ.

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

κ. Θ. Α. Κ. Ἐν τὰ 5 θ α. Ἡ ἀπάντησις μας εἰς ἐπιστολήν σας ἔχει ἐπιστραφῆ ὡς ἀνεπίδοτος εἰς τὴν διεθνοῦσιν σας.—κ. κ. Μ. Π ο ὄ ρ. Τ ρ ί κ κ α λ α, Γ ρ. Π. Τ ῆ λ ι κ. καὶ «Ἐ π ι σ τ ῆ μ ο ν α» Ἐ ν τὰ 5 θ α. Φρονοῦμεν ὅτι ἐπαρκῶς ἐζητήσθησαν ἀπὸ τῶν στηλῶν τῶν «Ἀκτινῶν» καὶ αἱ δύο ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον θίγατε, εἰς τρόπον ὥστε παρέλκει ἡ συνέχισις τῆς συζητήσεως, καὶ τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ, ἐν ὅσῃ μάλιστα τοῦ διατιθεμένου χώρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὅλου ρυθμοῦ τοῦ φύλλου.—κ. Ἰ. Α. Α π. Φ λ ὄ ρ ι ν α ν. Εὐχαριστοῦμεν θερμότερα διὰ τὴν ἐπιστολήν σας. Ἐπὶ τοῦ θέματος θὰ ἐπανέλθομεν ἐν καιρῷ.

Περιοδικὸν «Ἀ κ τ ῖ ν ε ς», ὄργανον τῆς «Χ ρ ι σ τ ι α ν ῆ ς Ἐ ν ὄ σ ε ω ς Ἐ π ι σ τ ῆ μ ὶ ν ω ν»—Συνδρομὴ ἑτησίᾳ: ἐσωτερικὸν δραχ. 500, τιμὴ φύλλου δραχ. 100—Ἐπιθετός: Δ. Γ. Σταμάτης, Καρύστη 14—Προϊστάμενος τυπογραφείου: Δ. Παπακωνσταντῖνον, Μαυρομυχάλη 176—Ἐπιστολαὶ καὶ ἠμετέσματα: Γεώργ. Ἀλεξίου, Καρύστη 14, Ἀθήνας (1)—Χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.